

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографически)

на

XII^{то} Обикновено Народно Събрание

(първа редовна сесия).

XIV заседание, вторникъ, 5 ноемврий 1902 г.

(Отворено въ 3 ч. слѣдъ пладъ подъ прѣдседателството на подпрѣдседателя г. А. Франгя.)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: (Звъни.) Засѣданието се отваря.

Г-нъ секретарьтъ ще прочете поименния списъкъ на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Секретарь Д. Зографски: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Н. Габровски, В. Димчевъ, Д-ръ Г. Гаговъ, А. Каназирски, Н. Лефтеровъ, Х. Мановъ, Т. Михайловъ, Х. Неджибъ Бей, Г. Пасаровъ, С. Пиралковъ, С. Савовъ, Ц. Таслаковъ, Ю. Теодоровъ, Д. Тончевъ, Н. Цановъ, П. Чаушовъ, и П. Шоповъ.)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Отъ 188 народни прѣдставители отсъствуватъ 17. Има законното число народни прѣдставители, засѣданието продължава.

Прѣди да се пристъпи къмъ дневния редъ, прѣдседателството има честъ да ви направи слѣдующитѣ съобщения:

Разрѣшени сж отпуски: на Самоковския народенъ прѣдставитель г. Стоилко Пиралковъ 7 дена; на Видинския народенъ прѣдставитель г. Найчо Цановъ 3 дена; на Старозагорския народенъ прѣдставитель г. Василъ Димчевъ 10 дена, и на Ловчанския народенъ прѣдставитель г. Михо Каравасилевъ 10 дена.

Слѣдующитѣ съобщения още: постъпили сж отъ Министерството на Финанситѣ: първо, бюджетопроектъ за разходитѣ по Министерството на Правосъдието, който ще ви се раздаде сега; второ, прѣдложение за отпущане на една сума отъ 4.300 л., съ които да се изплатятъ дълговетѣ на покойни Министъръ на Просвѣщението, Василъ Кипчовъ, и, трето, бюджетопроектъ по Министерството на Вжтрѣшнитѣ Работи.

Д. Драгиевъ: Искамъ думата!

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Г-нъ Драгиевъ има думата.

Д. Драгиевъ: Ще направя едно питане на г. Министра на Финанситѣ. Още прѣзъ 1898 г., по рѣшението на Народното Събрание, е отпуснатъ единъ държавенъ соватъ, по 8 л. декартъ, на жителитѣ отъ с. Мечка, Никополска околия. До февруарий мѣсець, тая година, селянитѣ сж изплатили тоя соватъ и нѣколко нѣти вече сж настоявали прѣдъ надлежната властъ да бждатъ въведени въ владѣние, обаче, неизвѣстно по какви съображения, и досега не е сторено това. Питамъ: извѣстно ли Ви е това нѣщо и не смѣтате ли да вземете мѣрки, щото да бждатъ удовлетворени въ това си, колкото законно, толкова и справедливо искане жителитѣ отъ с. Мечка?

Министъръ М. Сарафовъ: Доколкото се сѣщамъ, между с. Мечка и с. Асѣново има нѣкакъвъ споръ.

Въ какво се състон спорътъ, сега не мога да зная точно и не мога да ви кажа. Ще направя справка и ще видя причинитѣ защо се е закѣснѣло прѣдаването и има ли основание за това.

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Пристъпваме къмъ дневния редъ.

Г-нъ Димитъръ Христовъ има думата.

Д. Христовъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Вчера свършихъ съ една отъ точкитѣ, които искахъ да обсъждамъ, а именно съ въпросътъ относително апатията въ послѣднитѣ избори, а сжщо за реда и спокойствието, при които

тия избори бѣха извършени. Доколкото можахъ, азъ успѣхъ да ви докажа, че подобна апатия не е имало между избирателитѣ и че, напротивъ, доколкото е било възможно, при условията, при които станаха изборитѣ, тѣ успѣха да масоподаватъ. (Гласове: По-високо — не се чува!)

Прѣседателствующъ А. Франгя: (Звъни.) Тишина, г-да народни прѣдставители!

Д. Христовъ: Ако стане нужда, може би ще се повърна отново къмъ това.

Единъ отъ прѣдговорившитѣ, г. Найчо Цановъ именно, направи позивъ къмъ насъ, за да знае на каква обществена сила сме се основавали въ нашитѣ политически борби и въ стремленията си да се домогнемъ до властта. По въпроса, г-да прѣдставители, отъ крайната лѣвица, за тѣй наречената обществена сила, макаръ той да не прѣдставлява практическо значение зарадъ вази, заслужава при сѣ това да се спремъ върху него. Азъ не бихъ се спрѣлъ върху него, ако тая дума „обществена сила“ не бѣ употребена отъ почтения прѣдставителъ на една отъ партиитѣ, които стоятъ тукъ въ лѣво. Думата „обществена сила“ е единъ отъ употребяванитѣ термини отъ социалистическитѣ партии въ странство, тѣй сѣщо и у насъ, и, навѣрно, новата партия, която се формира подъ тѣхното знаме, иска и тя да си служи съ социалистическитѣ формули. Но, прѣди всичко, ние трѣбва да разберемъ значението на думата „обществена сила“, прѣди да се питаме дали дѣйствително политическитѣ партии у насъ се осланятъ на нѣкакви обществени сили. Безъ да сѣ нужни подробноститѣ относително организацията и възникването на нашитѣ стари партии, трѣбва да признаемъ, че още въ началото на освобождението, още въ Великото Учредително Събрание, когато се формираха двѣтѣ голѣми партии, които поеха, по-късно, въ рацѣтѣ си сѣдбинитѣ на отечеството ни — консервативната и либералната партии, — не бѣха економическитѣ условия и класовитѣ различия, нито антагонизмътъ на съсловията, основанъ върху економическитѣ борби, които прѣдизвикаха създаването на двѣтѣ голѣми тогава политически групи. Напротивъ, появяването на тия два противоположни единъ на другъ политически лагери се дължи не на економическитѣ условия въ живота ни, не на материалното развитие на страната ни, която се намираше още въ зародиша си; напротивъ, появяването на двѣтѣ голѣми политически групи се дължи на „българската идеология“ по онова врѣме, ако позволимъ да употребя тѣзи думи. Старитѣ вражди още отъ турско врѣме и складитѣ на българската обществена мисль, раздѣлена още въ онѣзи врѣмена на два противоположни лагери, по неволѣ, безъ да бѣше извършена една по-коренна еволюция, се прѣнесе на новата почва, която се създаваше отъ новото политическо положение слѣдъ Освободителната война. Противоположността на мировзгледитѣ още въ турската епоха и господ-

ствующитѣ тогава двѣ интелектуални течения, които раздѣляха обществената ни мисль на два лагери, се прѣнесоха, послѣ освобождението, върху почвата на новия, току-що създаденъ политически строй, и се облѣкоха въ двѣтѣ политически партии: либерална и консервативна. И така, азъ отхвърлямъ категорично, че създаването на консервативната и либералната партии е станало върху почвата на економическитѣ интереси и на класови различия. (Д. Благоевъ: А идеологията откъдѣ се явява?) При разискванията по бюджета ще се спра специално върху това и тамъ ще имате добрината да ме чувате. Че дѣйствително, г-да народни прѣдставители, за политическата формация у насъ не сѣ играли роля класовитѣ борби, нито пъкъ економическитѣ, или пъкъ, както казватъ социалиститѣ, класови различия, защото модерниятъ капитализъмъ се намиралъ тогава още въ своитѣ зачатѣци, даже не сѣществуваше, се доказва и отъ послѣдующата ни история, която свидѣтелствува, че голѣма частъ отъ привърженицитѣ на едната и другата партия сѣ размѣнявали не веднажъ своитѣ мѣста. Не само това, но историята на политическитѣ ни партии прѣзъ изтеклитѣ 25 години показва, че по-голѣмата частъ, ако и не всички вождове на консервативната партия прѣминаха, по-късно, въ лагера на различнитѣ фракции отъ старата либерална партия. Може ли да се допусне, ако се приеме, че строеието и формацията на политическитѣ ни партии се извършваше подъ влиянието на економическата еволюция и на класовитѣ различия, подобно размѣсване въ редоветѣ на тия сѣщитѣ партии? Не, разбира се. И тоя страненъ повидимому фактъ може да се тълкува само съ прѣобладанието на личнитѣ интереси надъ общественитѣ въ нашитѣ политически партии, които сѣ прѣдавали на тия послѣднитѣ, вслѣдствие на това, характера на една типична плутократия. Като отхвърлямъ, прочее, сѣществването на „обществени сили“ върху почвата на модерния капитализъмъ и на класовитѣ различия, азъ прѣминавамъ по-натѣй.

Г-да народни прѣдставители! Запитаха ни сѣщо: къмъ кои обществени слоеве ние сме апелирали и отъдѣ сме рекрутирали привърженицитѣ на политическата ни партия? На тоя въпросъ всички партии биха отговорили еднакво: ние всинца рекрутираме привърженицитѣ си, либерали и демократи, консерватори и прогресисти, отъ широката маса на селското население и отъ градското послѣ, което се разпада главно на еснафско и търговско. Но, г-да народни прѣдставители, не е тамъ работата и не въ това се заключава сѣщността на въпроса, повдигнатъ отъ г. Цанова, когато ни говорѣше за тѣй наречената обществена сила. Има ли у насъ дѣйствително „обществени сили“? Тоя въпросъ и азъ отправямъ къмъ тѣхъ и бихъ ги питалъ какво тѣ разбиратъ подъ тая дума. Но тоя въпросъ тѣ не си поставиха, нито пъкъ отговориха за своя смѣтка. Азъ прѣровихъ обаче тѣхни литературни трудове и органи, съ които искатъ да

обосноватъ повата си демократическа партия и въ тѣхъ ни казватъ, нашата обществена сила ние не търсимъ въ селската маса. Но и по-напрѣдъ казахъ, че нѣма партия у насъ, която да не вербува своитѣ елементи отъ широката селска маса, която отъ себе си прѣдставлява чисто дребно-буржоазна класа. Ако е казано на социалистически езикъ така, тогава ние всица може да кажемъ, че всички политически партии у насъ сж имали задъ себе си нѣкаква обществена сила. Но азъ отхвърлямъ това прѣвзето мнѣние, защото селската и градска маса, въобще избирателниятъ корпусъ не съставлява самъ по себе си никаква обществена сила, додѣто избирателитѣ стоятъ вънъ отъ активния политически животъ и додѣто се отнасятъ пасивно, въ широкия смисълъ на думата, къмъ политическиѣ борби и къмъ политическия процесъ въ дадена страна. Докогато широката народна маса стои безучастна въ политическиѣ борби, а най-важно не съставлява активенъ елементъ въ творението на политическата ни история, и докато ти не състави отъ себе си организиратъ факторъ, който да указва въздѣйствието върху политическото и социално развитие на страната, докогато тази широка маса може да парчете както щете, единъ политически факторъ, но ти нѣма да бѣде исторически факторъ, слѣдователно нѣма да бѣде и обществена сила; въ обществена сила ти ще се обърне въ оня моментъ, когато бѣде мобилизирана, когато стане творчески елементъ, отъ който да зависи постепенното слагане политическата история на българския народъ. Може ли да ни кажете, че дѣйствително такава обществена сила има у насъ, вие, които стоите въ крайната лѣвица и ни говорите постоянно въ вашитѣ пропаганди за нея, безъ да сте направили нужното, отъ ваша страна, за нейното създаване? Не. Думитѣ не сж дѣла. Формалното провъзгласяване, че и у насъ имало обществени сили, и употребленето на етикетнитѣ формули, заети отъ чужди терминологии, далеко не показва, че вие създавате такава обществена сила; то не показва сжщо, че вие въ отдѣлни околии и окръжия на нашата страна полагате усилия да мобилизирате този елементъ, за да го прѣдзначите за борбата, чрезъ която искате да постигате вашитѣ политически идеали.

Г-да народни прѣдставители! Заслужава при отговора на тронното слово да се спремъ и на другъ въпросъ, който не веднажъ е ставалъ „притча во языцѣхъ“ въ политическата ни литература и прѣдъ обществената мисль. Той е въпросътъ за партиятъ у насъ и за тѣхната многочисленостъ. Азъ нарочно искамъ да се спра върху това, за да отблъсна и обвинението, което ни бѣше хвърлено отъ почтения Видински прѣдставителъ г. Найчо Цаповъ, който ни каза: „вие тръгнахте, най-послѣ, по старата отхвърлена пѣтека, която нѣма да ви заведе другадѣ, освѣтъ къмъ куртизанскитѣ или дворцови режими“. Основателно ли е това обвинение, хвърлено тѣй смѣло отъ трибуната на Народното

Събрание? Азъ го отхвърлямъ рѣшително. Защото, ако се касае не да си хвърляме само взаимни обвинения и да създаваме атмосфера на клевети и дифамации въ Народното Събрание, а да се трудимъ, напротивъ, да развиваме неговата плодотворна дѣятелностъ, ние трѣбва да държимъ сметка за фактитѣ въ тази страна и да анализираме сериозно фактитѣ отъ политическия ни животъ. Вѣрно ли е, че наистина всички политически партии въ България били „дворцови“ и че поддържали само „куртизански правителства“, които имали за цѣль само да се охраняватъ докато сж на власт и да се борятъ съ всички срѣдства додѣто и добиятъ?

Прѣди да отговори на този въпросъ, трѣбва да отговори, прѣди всичко, на въпроса, който най-първо си поставихъ, а именно, истинна ли е, че и у насъ има много политически партии, и, ако е истина, дѣ е коренната причина, която поддържа тѣхната многочисленостъ и способствува за тѣхното раздробление, съ което се изразжда, безспорно, конституционниятъ режимъ у насъ. Ето единъ важенъ въпросъ, по мосто мнѣние, който, за съжаление, ни веднажъ не е билъ повдигнатъ, и то не само прѣдъ общественото мнѣние, но даже и тукъ, дѣто сж ставали толкова дебати и толкова страсти сж се разигравали за други много по-малозначущи въпроси.

Г-да народни прѣдставители! Икономическитѣ условия, и общественитѣ условия въ нашата страна налагатъ сжкнествуването само на двѣ политически партии, въ взаимодѣйствието, въ взаимната контрола и въ взаимното сътрудничество на които политическиятъ и общественъ прогресъ на страната ни да черпи сила, толкова повече че този прогресъ, каквото и да говоримъ и колкото и да се самообличаваме, не съотвѣтствува на резултатитѣ, които трѣбваше да се добиятъ въ изтеклото врѣме отъ 25 години. Би трѣбвало да има въ страната ни, казвамъ, само двѣ политически партии, защото тѣ съставляватъ необходимото условие за правилното политическо развитие у насъ, а най-важно, за да се въдвори опова органическо съотношение между двата елемента на изгълнителната властъ: короната и правителството, отъ което зависи политическиятъ успѣхъ.

Кои сж причинитѣ обаче, които породиха толкова политически партии, които условия, обществени и икономически, нѣма за повече отъ двѣ? Коренната причина за появяването на толкова политически партии у насъ, съ които се фалшифицира конституционниятъ режимъ, съ които се отнема всѣка възможностъ за правилното развитие на страната и за прѣобладаването въ политическиѣ ни борби на държавнитѣ идеи и на общественитѣ интереси, се дължи главно на отсъствието на солидна организация на нашитѣ свободи, на отсъствието на здрави гаранции за свободното избирателно право. Освѣтъ политически партии, у насъ има и котерии. Въ това отношение прѣдставителътъ на Видинския окръгъ бѣше правъ. Но като говоримъ за котеритѣ и политическиѣ партии, ние трѣбва да ги отличаваме и да ги ха-

рактизираме падлежно. Политическа партия ще бъде всяка обществена група, която въ своитѣ борби и домогвания да дойде на власт и да се задържи на нея, въ името на общественитѣ интереси, счита за единичко и послѣдно сръдство свободното избиранелно право. Въ името на туй свободно избиранелно право една подобна обществена група добива правото си да бъде политическа партия. И струва ми се, че друга дефиниция за политическиѣ партии у насъ едва ли може да се даде. Напротивъ, котерийни управления или куртизански режими сѣ всички онѣзи, които въ домогванията си къмъ властѣта апелиратъ не къмъ избиранелното право, а на грубата сила и тероризиратъ избиранелнитѣ правдини на народа ни, които разчитатъ въ домогванията си къмъ властѣта на личнитѣ прѣдразположения, а не на влиянието си между избиранелното тѣло, вслѣдствие на създаденитѣ си връзки и симпатии между него. Котерийнитѣ управления иматъ за цѣль да фалшифициратъ свободното избиранелно право, защото тѣхнитѣ успѣхъ зависи само отъ това. Тѣхната първа цѣль е да използватъ държавната машина, за да могатъ да повдигнатъ най-важната си задача, а именно да си създадатъ отъ нищожното меншество, което иматъ на страната си измежду избиранелитѣ едно болшинство въ Народното Събрание, чрѣзъ всевъзможни фалшификации, а ако е нужно и насилия. Ето, г-да, кое е котерийното управление и ето какви сѣ куртизанскитѣ режими. Ако вие, г-да народни прѣдставители отъ лѣвата страна, сте съгласни, макаръ и съ нѣкои поправки, съ това, то тогава можете ли да считате, за да отговоря на въпроса, който по-рано си поставихъ, че партията, която управлява днесъ и върху плещитѣ на която стои правителството, е дворцова партия? Като отговорите на тоя въпросъ, да отговорите, прѣди всичко, дали тя не е успѣла да въдвори спокойствие и редъ въ страната и дали не е уважавала свободата на избиранелното право. Вие признахте вчера всинца, че изборитѣ сѣ били свободни, и когато се сирѣхъ по-надълго върху „апатията“ на избиранелитѣ, възведена едва ли не въ култъ отъ една отъ политическиѣ партии тукъ, направихъ го съ цѣль, за да ви докажа, че властующата днесъ партия далеко не подпада подъ рубриката на куртизанскитѣ партии и никакъ не служи за опора на едно дворцово правителство.

Но при настоящето положение на политическиѣ партии у насъ, неотмѣненъ тѣхенъ спътникъ е тѣй нареченото партизанство. И трѣбва да признаемъ, когато установяваме истината, че има въ този сборъ отъ политически фактори котерийни групи. Неотмѣненъ спътникъ на днешнитѣ политически групи е и партизанството, — партизанството като едно болѣзнено, като едно патологическо явление, при което, въ значителна степенъ, личнитѣ интереси прѣобладаватъ надъ общитѣ. И тоя порокъ е общъ за всички партии. Но коя е причината на това? Защо страдатъ отъ такива

пороци партиитѣ? Защото, г-да народни прѣдставители, политическиѣ партии у насъ още не сѣ помислили да се организиратъ върху модерни начала, а най-важното, че активниятъ елементъ въ тѣхъ не се състои отъ независими и самостоятелни хора, който би трѣбало да понесе на плещитѣ си политическата борба и който, отъ друга страна, би служилъ като связующе звено между главнитѣ прѣдставители на партиитѣ, тѣхнитѣ штабъ, и широкитѣ слоеве на нашето избиранелно тѣло. Кой върши днесъ изборитѣ? Кой се явява най-активенъ елементъ въ тѣхъ? Организиранитѣ ли съсловия въ името на интереситѣ си? Земледѣлцитѣ въ отдѣлнитѣ околии, които, като привърженици на една политическа партия, и подкрѣпватъ активно въ нейнитѣ стремления, за да прокара ония мѣроприятия, които биха оказали съществено влияние върху тѣхното економическо развитие и благосъстояние, или, напротивъ, онаи редица хора, които иматъ интересъ отъ създаването на едно политическо положение, при което биха могли да удовлетворятъ своитѣ мизерни интереси? Да, активниятъ елементъ на политическиѣ ни партии сѣ, за съжаление, службогонцитѣ, оня именно елементъ, който отъ службогонството е направилъ особна професия и който, въ по-голъма или по-малка степенъ, вербува привърженицитѣ на една или друга партия въ даденъ политически моментъ.

Д. Влаговъ: Не е ли туй основата на котерийтѣ?

Д. Христовъ: Вие слушайте!

Д. Влаговъ: Сега Вие събаряте туй, което по-рано казахте.

Д. Христовъ: Ако Вие слушате това, което казахъ, ще извадите заключение.

К. Мирски: Луковитскитѣ избиратели, на всѣки случай, правятъ изключение.

Д. Христовъ: Луковитскитѣ избиратели сѣ славенъ народъ, защото въ Луковитско нѣма гагаузи, които избиратъ Васъ. (Смѣхъ.)

За голѣмо съжаление, нашиятъ общественъ животъ и всички наши институции сѣ тѣй организирани, че произвеждатъ непрѣкъснато такъвъ непроизводителенъ елементъ, който се явява, отъ една страна, въ служба на политическиѣ партии, а отъ друга — като единъ баластъ, който разваля свободното и правилно развитие на политическия животъ. И въ туй отношение, г-да прѣдставители, нашата образователна система и нашата въобще школа най-много е способствувала за изхажяването на политическиѣ ни нрави, както и за аномалното политическо развитие. Може смѣло да се каже, че грамадниятъ процентъ, повече отъ 60—70%, на учащитѣ се младежи, които даватъ училищата ни,

сж прѣдначинени фатално, като неподготвени за практическия животъ, на това дребнаво партизанство, на което сж чужди общественитѣ интереси. Слѣдующиятъ фактъ прави силно впечатление. (В. Димитровъ: Дания!) У насъ има само 10 гимназии, отъ които излизатъ годишно около 200—300 момчета, сж завършено гимназиално образование, а покрай тѣхъ стотини и хиляди, които свършватъ само втори, трети, четвърти или пети класъ, отъ които се рекрутиратъ главно кандидатитѣ за долното чиновничество — и младежитѣ, които напуцатъ училищния столъ, мъчно се погльщатъ отъ нашето народно стопанство: тѣ не намиратъ, нито пъкъ сж подготвени да намѣрятъ въ него поминъкъ за себе си. Ето защо тѣ отиватъ ту въ една, ту въ друга партия, дѣто търсятъ прѣхраната си. Съвсѣмъ е друго положението въ Дания, напр., отъ която ние бихме могли да научимъ твърдѣ много. Дания, при население два пѣти по-малко, има 30 гимназии, сир. три пѣти повече отколкото въ насъ, и при сѣ това продуктътъ на тѣхнитѣ сръдни училища не само не разстройва политическото положение на страната, не само не създава многочисленъ елементъ отъ службогонци, като у насъ, но, напротивъ, всички тия млади хора, които излизатъ отъ училищата имъ, се явяватъ необходими за народното имъ стопанство и, отъ друга страна, повдигатъ общото развитие на народа си и съставляватъ, дѣйствително, мощенъ факторъ за неговия прогресъ. Не е нужно да се припомни голѣмия прогресъ тукъ, който Дания направи въ послѣдно врѣме. Какво може да се заключава отъ тоя знаменателенъ фактъ? Заключениеето е, че образователната система и политическитѣ ни институции сж устроени по такъвъ начинъ, че тѣ не служатъ на нуждитѣ на живия общественъ животъ. (Л. Дуконъ: Вѣрно!) Върху тоя въпросъ би заслужвало да се спираме повече и да направимъ всичко за неговото разрѣшение, доколкото то зависи отъ законодателнитѣ мѣрки. И така, политическитѣ партии у насъ, въ по-голѣма или по-малка степенъ, нѣматъ они независимъ активенъ елементъ, върху който да се опратъ въ своитѣ политически и избирателни борби; и, по неволя, сж принудени да си служатъ съ службогонския елементъ. Ето защо не е чудно, дѣто мнозина, принадлежащи къмъ извѣстни партии, сж се прѣхвърляли къмъ други. Най-голѣмото бждѣще ще принадлежи на оная политическа група, която кадра на своитѣ работници, на своитѣ агитатори и дѣйци си създаде отъ самостоятелнитѣ професии и сѣловния. Това изисква, разбира се, упорна и дълга организационна работа. Политическитѣ партии, слѣдователно, които искатъ дѣйствително да играятъ роля, не само иматъ интересъ да разрѣшатъ крупния чиновнически въпросъ у насъ, но тѣ трѣбва и да си създадатъ независимъ, самостоятеленъ активенъ елементъ въ отдѣлнитѣ села, въ отдѣлнитѣ околии и окръзи, ако сж въодушевени да работятъ за постигане на

своитѣ цѣли и за разрѣшението на задачитѣ, отъ които зависи бждѣщето на нашето отечество.

Г-да народни прѣдставители! Ние монадаме обаче въ друга крайностъ, когато говоримъ за партизанството. Не веднажъ у насъ, слѣдъ като сж се появявали недоволства, послѣднитѣ сж се отдавали на партизанството, което едва ли не се е считало за най-главната причина за упадѣка на страната ни. Партизанството е служило като „козелъ отпущения“ на нашитѣ грѣхове, на всичкитѣ ни несполуки, на всички отрицателни изобѣди страни на политическия ни строй. Мнозина даже ни казваха, че ако партизанството не било израсло въ такива голѣми размѣри, каквито имало ужъ днесъ, нашата страна щѣла да крачи бързо напредъ. Ако азъ осмѣждамъ партизанството, то само до толкова, доколкото то не дава възможностъ на политическитѣ партии да се развиватъ правилно и доколкото то се явява като сръдство на нѣкои отъ тѣхъ да злоупотрѣбаватъ съ свободата на изборитѣ. Партизанството не може и не трѣбва да се счита обаче като единъ всеразѣдающъ порокъ, на който всичко да се отдава и съ който да прикриваме всички грѣхове и всички недостатѣци на нашето общество. По едно врѣме захващане да се формира даже една реакционна група, която си тури за прицѣлна точка партизанството, което атакуваше, за да прикрие своитѣ тъмни намѣрения; тѣ се прѣдставляваше за убѣдена, че ако партизанството бждѣло отстранено, у насъ щѣли да се създадатъ по-добри условия за развитието на страната. Това е дълбоко заблуждение, което азъ отхвърлямъ категорически. Партизанството трѣбва да се счита по-скоро като послѣдствие, като резултатъ на слабото ни политическо развитие, а не като причина. Г-да прѣдставители! Трѣбва да признаемъ сжко тукъ, че „партизанството“ е било тоже „козелъ отпущения“ на грѣховетѣ на нашата интеллигенция, която нито е изгнана, нито е мислила за свои общественъ дългъ. Въ нея нѣма обществени истинки; тя си служи съ думата „партизанство“, отъ което се ужъ отвращава, за да прикрие свои мързелъ, който достига до степенъта на порокъ, и да затули отсѣтствието у нея на интересъ къмъ нуждитѣ на отечеството ни. Че това не сж голословни твърдения, нека се попитаме: дали партизанството погрѣчи на интеллигенцията да изучи бита на селското население, което съставлява фундамента на страната ни? Партизанството ли ѝ погрѣчи, щото тя, обставена сравнително въ по-добри условия отъ другитѣ сѣловния, да не изучи нуждитѣ на това сѣщото население, безъ да има нужда да „прави политика“ и да „партизанствува“? Изучаването нуждитѣ на селското население далеко не може да се отнесе въ рубриката на партизанство и извинецията на тая мързелива интеллигенция съ него показватъ само безсѣдържателността на нейния духовенъ миръ. Партизанството ли, по-натѣй, ѝ погрѣчи да не изучи нуждитѣ на мѣстнитѣ ни прѣд-

ставителни тѣла, реформитѣ, които сѣ нужни за тѣхъ и оползотворяването имъ за обществения прогресъ? То ли бѣше причината, дѣто тя не изучи нуждитѣ на държавата ни, на търговията, на народното стопанство, на пѣтнитѣ съобщения, както се прави това въ напрѣдвалитѣ страни, дѣто тя се е учила и възпитавала божемъ? Партизанството ли е било причината, дѣто тя не изучи необходимитѣ и толкова належащи реформи на нашето образование, за да подготвимъ подрастващото поколение, щото да замѣсти по-достойно старото, което изнесе на плещитѣ си бурния животъ отъ освободителната ни епоха? Партизанството ли попрѣчи на тая интелигенция да не изучи свършенната ни политическа история и да нѣма абсолютно никакви погледи за надвигающитѣ се събития въ днешнитѣ врѣмена и никакви понятия отъ бѣдѣщата перспектива? Не. Партизанството се въздигаше въ особна доктрина, подобно апатията по изборитѣ, за да се маскира неизпълнениятъ дългъ на интелигенцията спрѣмо народа ни. Ето ви и други доказателства. Партизанството не е, нито пъкъ е било причината, ако разглеждаме отдѣлнитѣ отрасли на държавното управление, дѣто въ Министерството на Външнитѣ Работи не може да се създаде такъвъ персоналъ, който да познава географията на Македония. Ние говоримъ постоянно за Македония, а не познаваме географията на Македония. Партизанството сѣщо не е било причината, дѣто въ 9—10 години се потрошиха 7—8.000.000 л. за земеделѣческото образование и за поддържането на земеделѣческитѣ школи, безъ отъ 800 души свършивши въ тѣхъ даже 50 души да не станатъ селски стопани. То не е било, сѣтъ, причината, дѣто, слѣдъ като изхарчихме 40.000.000 л. по Министерството на Търговията и Земеделѣието, не можахме да принесемъ и за единъ милионъ полза на търговията и земеделѣието, нито пъкъ дѣто въ Министерството на Вътрѣшнитѣ Работи има важни въпроси да не сѣ били подигани и изучавани. Партизанството ли попрѣчи, питамъ, дѣто още не сѣ разрѣшени важни въпроси и относительно организацията на общинскитѣ ни и окръжни свѣти, организация, която прѣдставлява най-необходимото условие за ползотворната работа на тия учрѣждения? Защо не сѣ разрѣшени правилно още важнитѣ въпроси относительно спороветѣ за селски мери, за конекрадството, за селскитѣ пѣтища, амортизацията на селскитѣ дългове и цѣль редъ други още въпроси, отъ които зависи развитието на страната? Всичкитѣ тия въпроси сѣ оставени и затрѣпени, и нашата интелигенция, която намира спокойствие изъ кафенетата, съ чаша бира въ ржката си, не мисли, нито пъкъ е мислила за тия важни въпроси. Всичко се извинява съ партизанството и то се прѣдставлява като единъ зълъ и всеурушавающъ гений. Менѣ ми се струва, че има и други важни въпроси въ областта на вътрѣшната политика; такъвъ крупенъ въпросъ е, напр., въпросътъ за сѣдебната полиция, който сѣщо трѣб-

ваше да се разрѣши отдавна паралелно съ въпроса за свободата на изборителното право. Но това не е направено. И тая интелигенция, която заема единъ видъ привилегировано положение въ живота ни, не е направила нищо, нищо не е помислила и никакъ въ нашия печатъ и прѣдъ обществената мисль не сѣ повдигани тия въпроси. Въпросътъ за наследството, който прѣдставлява капитална важностъ, сѣщо не е билъ повдиганъ; а въпросътъ, напр., за института на нашитѣ мирови сѣдии, който е извъспредно важенъ, не е билъ проучванъ отъ никого съ старание и сериозностъ. Г-да народни прѣдставители! Позволѣте ми да ви приведа още и други факти, за да релевирамъ по-ясно мързела на интелигенцията ни, която борави въ държавното управление и която го прикрива задъ такива скроени формули, каквото е „партизанството“. Интересни сѣ нѣкои факти изъ Министерството на Обществениѣ Сгради. Вѣха се минали цѣли 10 години — хайде да ги приемемъ 4—5, тѣй като прѣди 4—5 години се направила желѣзницитѣ, — но никой не бѣше се заелъ сериозно съ въпроса за тарифното дѣло. Тая година, благодарение вѣщината на министра, тарифитѣ се намалиха, и какво се оказа? Оказа се, че държавното съкровище има повече полза и е получило по-голямъ приходъ, отколкото прѣди. А това не показва ли, тѣй сѣщо, неподготвеността на интелигенцията ни, която служи въ тоя отрасль на държавния животъ? По-натѣй. Партизанството не е имало нищо общо, дѣто Българската Народна Банка, първото наше кредитно учрѣждение, висшиятъ персоналъ на което е билъ фактически несмѣняемъ, почти прѣхоса основния си капиталъ и работи днесъ съ частнитѣ влогове на търговцитѣ, на производителитѣ, на българскитѣ въобще спѣстовници? (Н. Поповъ: Партизанството.) Лъжете се. — Или ще кажете, че сѣ то е било причината, дѣто прѣди 4 години наши търговци отъ Дупница ходиха въ Хамбургъ и Бременъ да намѣрятъ по-добъръ пазаръ за своитѣ тютюни, но се върнаха съ голѣмо разочарование, че не можаха да постигнатъ цѣльта си? Двѣ години слѣдъ тѣхъ дойдоха чужди компании, които се установиха у насъ и не само намѣриха пазаръ, но и създадоха за Хасковската и Дупникската околии отъ тютюня цѣли извори за благосъстоянието имъ. Не партизанството, слѣдователно, а неумѣнието е било причината, дѣто прѣди 4 години богатствата, които сега виждаме, ги нѣмаше тогавъ.

Я. Сакжзовъ: Кажете ги!

Д. Христовъ: На Васъ повече сѣ извѣстни; менѣ ми се вижда, че вие повечето се карате помежду си.

Я. Сакжзовъ: Партизанството ли е причината или не е — ние чакаме да чуемъ кое е причината.

Д. Христовъ: Всичко това е мотивировка на моитѣ по-късни сѣждения.

П. Каравеловъ: Вие сте правъ, че не е партизанството причината.

Д. Христовъ: Да, г-нъ Каравеловъ, защото въ 25 години онѣзи въпроси, които азъ искамъ да засегна, не бѣха засегнати.

Я. Сакъзовъ: Нѣкой Ви е казалъ.

Д. Христовъ: Не нѣкой ми е казалъ, г-нъ Сакъзовъ, но у насъ има политически групи, обществено мнѣние, които искатъ върху партизанството да изградятъ своето бъдѣще.

Г. Кирковъ: Пазѣте се, г-нъ Христовъ! Лошо учите болшинството, като му казвате не за партизанство, а то служи партизански.

Д. Христовъ: Вие се пазѣте повече. Като казватъ насъ, казватъ и васъ.

Г-да! Въ политическия животъ на народитѣ не всичкитѣ политически работи ставатъ изведнажъ; трѣбва всинца да се трудимъ. Вие сте социалисти: за васъ има социални, универсални цѣрове; у насъ нѣма универсални цѣрове: ние мислимъ, че политиката постепенно се развива. Ние трѣбва да рѣшимъ тѣзи въпроси, съ които може да се постигне нѣщо постепенно.

К. Мирски: Това сж голе думи.

Д. Христовъ: Вие тии голе думи ги кажете на варненскитѣ гагаузи!

В. Статковъ: Много станахте нетърпѣливи, г-да!

Прѣседателствующъ А. Франгя: Моли тишина, г-да народни прѣдставители! Не прѣкъсвайте г. оратора! Лични разправии не се позволяватъ. Продължавайте, г-нъ ораторе!

К. Мирски: (Къмъ г. оратора.) Какво казвашъ? Кажи какво си изучилъ ти?

Д. Христовъ: Фактътъ, че Вие скачате, показва, че съмъ изучавалъ нѣщо. (Смѣхъ въ дѣсеницата.) Насъ ни интересуватъ повече тѣзи въпроси, отколкото вашитѣ варненски жаждари. Живѣли сте толкова и сте взимали участие въ нашия политически животъ и не можете да си дадете отчетъ за изтеклитѣ 20 години.

И така, г-да народни прѣдставители, азъ искахъ да изтъкна прѣдъ васъ, че въ обществено-политическия ни животъ е отсъствувалъ онн активенъ елементъ, който трѣбваше да способствува за поправилното политическо развитие на страната ни. Азъ оспорвамъ тѣй сжщо, че политичната интелигенция, повикана, по своето призвание, да съдѣйствува на обществения прогресъ, не е изпълнила никакъ своята задача. По моето мнѣние, за политическата интелигенция има мѣсто у насъ само въ аномални врѣмена; за нея има мѣсто само тогава,

когато настѣпватъ режими на суспендиране правата и свободитѣ на народа ни, когато настѣпватъ режими, въ които трѣбва да се издаватъ силни гласове на негодуване; въ врѣмена обаче, когато настѣпва спокойствието, когато настѣпва свободата и реда и когато тая политическа интелигенция трѣбва да се посвети на творческа и съзидающа дѣятелностъ, тя се оказва за нея неподготвена. И тѣй само азъ мога да тълкувамъ такива факти, дѣто въ Видинския окръгъ въ миналитѣ избори прѣдставителитѣ на демократическата група успѣха да го загладѣятъ, когато сега, въ послѣднитѣ избори, ние виждаме да става сжществено повратъ въ тѣхния успѣхъ. И колкото да ни говорятъ, че сж били употребявани нѣкакви влияния тамъ, тѣй ниего не може да убѣди, тѣй като положението е едно и сжщо, властта е една и сжща. Ако въ послѣднитѣ избори ние забѣлѣжихме, че тѣхнитѣ привърженици, които ги вдигнаха въ по-раншитѣ избори и които успѣваха да ги изваждатъ отъ уринтѣ, сж намалени, трѣбва да признаемъ, че това се дължи на обстоятелството, дѣто при новитѣ врѣмена, при новонастѣпнитѣ нужди, при настѣпния редъ и спокойствие въ страната тѣ не могатъ да издигнатъ таква знаме, което би привлѣкло населението. Тѣй мога азъ да тълкувамъ тѣзи факти. (В. Статковъ: Много вѣрно!)

Г-да народни прѣдставители! Искамъ да упомена и другъ единъ фактъ за характеристиката на нашата политическа интелигенция, защото, извинявайте, нека имамъ, най-сетнѣ, прѣдразсѣдка да се спирамъ малко повече върху нея и нека г. Мирски, воля му е, да не сподѣли моитѣ възмеди. Азъ отдавамъ голѣмо значение на отсъствието на такава политическа интелигенция, на единъ такъвъ активенъ елементъ въ нашия общественъ животъ. Недавно врѣхе, по изучаването на нѣкои въпроси, пжтувахъ въ нѣколко околини, дѣто изъ селата се срѣщахъ съ нѣкои интелигентни момчета; трѣбва да призная, че у тѣхъ има добри желаниа и воли за работа; тѣ ми говорѣха обаче за всичко друго, но не и за нуждитѣ на самитѣ села, въ които тѣ живѣятъ; тѣ не познаватъ селото, не познаватъ неговитѣ потребности, не познаватъ най-необходимитѣ условия за неговото развитие и напредѣкъ; тии млади хора, отъ които би могла да изтѣзе цѣла фаланга селски дѣятели, ми говорѣха за универсални теории и социалистически доктрини, но тѣ не можяха да посочатъ на непосредственитѣ нужди на нашето село и нашето селско население. Питамъ: не трѣбва ли да съжаляваме, че той елементъ, като отива въ една областъ чужда на живия животъ, се неутрализира и не може да стане носителъ на прогреса въ нашитѣ села и елементъ за културното и политическо развитие на народнитѣ маси? Струва ми се, че този въпросъ е твърдѣ важенъ и, когато обсъждаме причинитѣ, дѣто у насъ не може да се създаде траенъ политически режимъ, не трѣбва да забравиме и него; а г. Мирски не трѣбва да го умаловажава.

К. Мирски: Азъ нищо не умаловажавамъ, но не мога да слушамъ да говори единъ човѣкъ, безъ да прѣдлага нищо.

Д. Христовъ: Не, азъ нѣма да прѣдлагамъ проектъ за отговоръ на тронното слово като Вашия. (Смѣхъ.) Вие занимавате Народното Събрание съ нецѣлѣности и сега нѣмате търпѣние да ме изслушате. Въ интереса на Събранието, Вие сте длѣжни да изслушате всички, които говорятъ тукъ. (Н. Поповъ: Сега умни работи говорите!?) Ако тѣ сж глупави, то е, че само въ тѣхъ намирамъ изобличение на Вашитѣ глупости, г-нѣ Поповъ, като интелигентенъ човѣкъ.

Н. Поповъ: Вие не знаете какво хортувате!

Д. Христовъ: Г-да народни прѣдставители! Че дѣйствително общата безгрижностъ съставлява важната причина за неправилното развитие на политическия ни животъ, ще ви приведа и другъ сжщо характеренъ фактъ, който никой отъ васъ не може да успорва. Азъ искамъ да ви спомня за самото наше законодателство. Въ продължение на 25 години нашето законодателство като че ли се е въртѣло около една ось. Това сж били прѣимуществено юридически въпроси, които сж били повдигнати тукъ, тогазъ когато крупнитѣ економически въпроси, отъ които зависи развитието на народа ни и на които най-много сж били възлагани неговитѣ надежди, сж оставали на второ и трето мѣсто. Въ продължение на 25 години нашето законодателство се оказва ялово и безплодно. Позволѣте ми да питамъ, колцина отъ депутатитѣ отъ всички досега Народни Събрания дадохъ съ своето сътрудничество приносъ за разрѣшението на тѣзи крупни и отъ такава капитална важностъ въпроси? (П. Каравеловъ: Вие питайте това Събрание.) Колко депутати, ви питамъ, изучиха тѣзи въпроси и сж се борили за тѣхното разрѣшение? Азъ категорически успорвамъ това. (К. Мирски: Четѣте дневницитѣ.) Даже не сж внасяни такива закони. Азъ не искамъ да бѣда смѣлъ, но позволѣте ми, най-послѣ, тази откровеностъ: когато си напомниме грѣховетѣ, нека се не сърдимъ, но да се стараемъ да извлѣчемъ уроци отъ тѣхъ и отъ опыта на миналото. Та и днесъ се внасятъ законопроекти въ Народното Събрание — за да не ме обвините въ егоизмъ, и азъ ще се призная въ общия грѣхъ, — но колцина сж отъ васъ, които ги изучаватъ основателно, които изучаватъ историята на тия законопроекти, за да прослѣдятъ какъ прѣдлаганитѣ мѣрки сж се развивали? Внесе се законопроектъ за отчетността по бюджета, законопроектъ за общинитѣ, за чиновницитѣ и пр. Всичкитѣ тия закони иматъ историята си въ законодателството ни, обаче малцина сж изучили добросвѣстно работата, съ която има да се занимаваме тукъ. Затова и ние сме винаги били силни и щедри съ думитѣ си при общитѣ разисквания, но когато е настѣпалъ

моментътъ за да сътрудничимъ, да колаборираме въ законодателството, а именно при второто и трето четене на законопроектитѣ, ние сме се оказвали твърдѣ ялови. Разгърнѣте дневницитѣ и вие ще намѣрите убѣдително потвърждение на думитѣ ми, г-нѣ Мирски.

К. Мирски: Вие ги разгърнѣте, защото не ги знаете; не сте ги чели!

Д. Христовъ: Съ такива отговори може да си служите въ механикѣ, а въ Събранието не е достолѣпно да се говори така!

К. Мирски: Азъ говоря, което зная.

Прѣседателствующъ А. Франгя: Моля, г-нѣ Мирски, не прѣкъсвайте оратора. Пазѣте достолѣнието на Народното Събрание!

К. Мирски: Да си знае устата. Да не говори празни думи.

Д. Христовъ: Васъ Ви болятъ тия думи!

Прѣседателствующъ А. Франгя: Послѣ вземѣте думата и отговорѣте!

Д. Христовъ: Г-да народни прѣдставители! Азъ бихъ желалъ да зная сжщо: кои сж причинитѣ, по които голѣма частъ отъ народнитѣ прѣдставители, било отъ това, било отъ досегашнитѣ Народни Събрания, не сж се посвещавали на специални изучавания на нашата страна, необходими за тѣхната плодovitа дѣятелностъ тукъ? Кои причини сж ги възпирали, при всичко че мнозина отъ тѣхъ сж били обставени въ добри условия, за да не досегнатъ селската маса и оттамъ да изнесатъ ония държавнически идеи и важни въпроси, които трѣбваше да разрѣшаватъ? Принуденъ съмъ да призная по неволя, че и тукъ мързелътъ, както и отсъствието на обществени стимули въ налитѣ дѣятелности сж . . .

Я. Сакъзовъ: Не е истина!

П. Каравеловъ: Много наивно!

Д. Христовъ: Прѣди, г-да народни прѣдставители, да пристѣпимъ къмъ въпроситѣ, отъ сполучливото разрѣшение на които, считамъ, би могло да се създаде извѣстна стабилностъ въ развитието на политическия ни животъ, ще кажа и нѣколко думи за отношенията между Короната и Народното Събрание. Защото Короната като единъ държавенъ институтъ и народното прѣдставителство, отъ което трѣбва да излизатъ кабинетитѣ, съставляватъ двата главни фактора въ нашия политически животъ. Идеалътъ, къмъ който трѣбва да се стремимъ и къмъ който трѣбва да се върви въ една конституционно-монархическа страна, като нашата, той е: пълното единодушие между Държавния Глава и

народното прѣдставителство, свободно избрано. Короната и министерството сѣ двата органа, отъ друга страна, на изпълнителната власт, които трѣбва да се грижатъ за добросъвестното и коректно изпълнение на всички закони, приети отъ Народното Сѣбрание. Туй единодушие между Държавния Глава и министерството, респективно и Народното Сѣбрание, се изисква, то се налага даже отъ трайните и крупни интереси не само на страната, но и на Короната. Колкото повече личните симпатии и прѣдразположения се избѣгватъ отъ Държавния Глава и на първо мѣсто се държатъ интересите на страната, които сѣ, повторимъ, и на Короната, толкова повече двата органа на изпълнителната власт ще бѣдатъ мощенъ факторъ въ творчеството на едно по-велико бѣдѣще на българския народъ. Колкото повече това единодушие царува и колкото повече взаимните интереси на българския народъ се сливатъ съ интересите на българския тронъ, толкова повече нашата страна ще има възможностъ да се развива правилно и да върви смѣло къмъ своето прѣдопрѣдѣление. Въ конфликтите, които настѣпватъ между Короната и народното прѣдставителство, когато послѣдното е изражение на свободното избирателно право, ние трѣбва да гледаме съ скръбъ, защото освѣтъ че отравятъ обществения животъ, освѣтъ че го излагатъ на никому ненужни сътресения, но страната ни не може да се ориентира и въ нейното положение, което заема тукъ, на Балканския полуостровъ. За уронването престижа на Короната, престижъ, за който трѣбва да се застъпваме всинца като граждани на една конституционно-монархическа страна, пай-много сѣ способствували ония котерийни групи, които, въ едно или друго врѣме, сѣ държали кормилото на държавното управление. Съгласието между Короната и свободното избирателно право е първото и единичко условие, за да може страната ни и народътъ да вървятъ напредъ. Короната и народътъ трѣбва да се сливатъ въ една идея. Тѣхните широки и трайни интереси сѣ едни. За съжаление, това съгласие, тази хармония, която трѣбваше да съществува, много врѣме отъ миналото ни отсъствуваше. Въ конфликта, възниквалъ нѣкога между свободното избирателно право и Короната, трѣбва да търсимъ причините — нека бѣдемъ откровени, — на които е бивала изложена нашата страна.

Г-да народни прѣдставители! Когато говоримъ за престижа на Короната и желаемъ искрено, щото той да бѣде високо поставенъ, нѣма защо да се обвинява въ реакционни намѣрения. Тоя престижъ на английската корона е билъ единъ отъ най-великите и той не само не е прѣчилъ на политическото развитие на Англия, но, напротивъ, е способствувалъ за нейното процѣтяване, защото, докато короната остава една фигурация, едно олицетворение на народа, дотогава хармонията между нея и народното сѣбрание ще съществува и тя ще бѣде най-добриятъ залогъ за политическото развитие на страната. Не е пужно да ви приве-

ждамъ повече пригѣри. Достатъчно е да ви спомена само за конфликта между Короната и народа, който произлиза като червена нишка историчната на послѣдните 20 години на съвѣдното намъ краловство. Известни ви сѣ лютите борби между покойния Кралъ Миланъ и радикалната партия въ Сърбия. Въ тоя конфликтъ не само престижътъ на Короната бѣше разклатенъ въ основите си, не само, отъ друга страна, политическите партии въ Сърбия бѣха изложени почти на унищожение, но Сърбия, слѣдъ измисляването на тия 20 години, прѣдставлява печално зрѣлище. Конфликтътъ между Короната и свободното избирателно право не само не прѣдставлява залогъ за развитието на страната, но той съставлява и най-силната причина за изгубване популярността на Държавния Глава, популярностъ, необходима за една страна, на която князътъ и народътъ се влияватъ отъ широки исторически перспективи. Следователно, ние трѣбва да желаемъ искрено, щото престижътъ на Короната да расте, по винаги въ хармония съ свободното избирателно право, отъ което да черпи сила и мощъ. И у насъ, ще повтори, най-много сѣ способствували за уронването престижа на Короната ония политически гавизи, които не сѣ се опирали върху доврѣнето и симпатичните на българския народъ но съ своите подлизурства сѣ се стремили да добиентъ прѣдразположенията на Короната. Но ако е важно да създадемъ наистина съгласие, хармония между Короната, между Държавния Глава, като институтъ въ нашето конституционно управление, и Народното Сѣбрание, заслужава да се сиремъ на ония мѣроприятия, които трѣбва да се въведатъ въ законодателството ни, ако искаме да създадемъ по-голяма трайностъ на политическото развитие у насъ. Важно е да знаемъ, дали дѣйствително нашите конституционни правдини, дадени чрѣзъ конституцията и прокламираши въ Учредителното Сѣбрание, сѣ гарантирани, дали дѣйствително въ продължение на изтеклите 25 години такива талантливи дѣятели, като г. Мирски, (Смѣхъ въ дѣбницата.) сѣ мислили за гаранциите, които могатъ да направятъ ефикасни прѣдвидените въ конституцията права на българския народъ. За съжаление, такива гаранции не е имало. Конституцията ни е дала свободи, но никой не се е загрижилъ да ги гарантира отъ посѣгателствата, никой не е мислилъ да закрѣпи тѣзи свободи. Въ другите страни, дѣто опитността е по-голяма и миналото по-тъмно съ уроци, не сѣ се задоволили само съ конституционните формули и само съ книжните свободи; напротивъ, тамъ сѣ мислили и работили упорно за да създадатъ необходимите условия, при които „хартийната“ свобода да стане фактическа и да бѣде единъ отъ факторите на политическото развитие въ тия страни.

При разглеждането на тия работи, които ще направятъ дѣйствителни нашите политически свободи, възвѣстени чрѣзъ конституцията още прѣдъ 25 години, най-важниятъ въпросъ, който има да за-

сегнемъ, то е въпросътъ: какъ да се организира законодателната власт? Организацията на законодателната власт у насъ не издържа критика отъ гледна точка на конституционнитѣ гаранции и ето защо, както и по-напрѣдъ казахъ, правителствата, които сѣ идвали на власт и сѣ имали меншества между избирателитѣ на българския народъ, сѣ успѣвали да си приготвятъ отъ тия меншества — болшинства въ Народното Собрание и по този начинъ да служатъ за проводници на такива интереси и домогвания, които сѣ били чужди на българския народъ.

I-да народни прѣдставители! Заслужава слѣдъ толкова бѣди прѣзъ изтеклото врѣме отъ 25 години, прѣзъ което сме били свидетѣли надъ толкова поругания надъ избирателното право, да посочимъ на мѣрките, съ помощта на които ще направимъ законодателната власт да не бѣде пародия на конституционнитѣ ни права. Какви сѣ тогава конституционнитѣ гаранции, при които може да върваме, че българскиятъ народъ ще се развива правилно и въ името на политическата еволюция да се доближава до идеалитѣ на своята вътрѣшна и външна политика? Такива конституционни гаранции ние не сме имали; за тѣхъ никой не е говорилъ; за тѣхъ никога не е ставало и дума въ Народното Собрание. Ако свободното избирателно право трѣбва да бѣде изворътъ на законодателната власт у насъ и трѣбва да бѣде основата на политическото ни развитие, дѣ трѣбва да търсимъ пазители на това право отъ посѣгателствата на централната власт? Благодарение на отсъствието на подобна охрана отъ атентатитѣ на централната власт, въ държавното управление не е имало трайност и то се е отличавало съ болезнена капризност и нервност. Тази е и причината, дѣто правителствата сѣ се явявали винаги побѣдителни въ избирателнитѣ борби. Между тѣмъ, всички политически партии, които се въодушевляватъ искрено да разрѣшатъ най-важната политическа задача у насъ, именно народното прѣдставителство да бѣде отражение на суверенната воля на българския народъ, трѣбва да си поставятъ за първа цѣль разрѣшението на тая именно задача.

Г-да народни прѣдставители! Азъ мисля, че въпросътъ за конституционнитѣ гаранции се разпада на цѣла серия, на цѣль редъ отдѣлни въпроси, всѣки отъ които трѣбва да се разрѣши колкото е възможно по-сполучливо. Въ тая редица на въпроси, безспорно, важно мѣсто заема сериозното уреждане на съдебната власт. Съдебната власт, на която въ послѣдно врѣме захващаме да възлагаме сѣ повече политически обязанности, на която почнахме да възлагаме толкова надежди, и която, отъ друга страна, е свързана тѣй тѣсно съ политическото ни развитие, трѣбва, прѣди всичко, да я оградимъ отъ всевъзможнитѣ посѣгателства, на които биха се опитали недобросъвестнитѣ правителства. На съдебната власт бѣше се дало по едно врѣме независимост, но тя бѣше съвсѣмъ

фиктивна. Учрѣдяването, послѣ, на единъ върховенъ трибуналъ, който да бди надъ политическия ни правдини и да служи за оплотъ на тѣхъ, е сѣщо едно отъ важнитѣ разрѣшения. И ако азъ не мога практически да намѣря изходъ и разрѣшение на този голѣмъ политически въпросъ, освѣтъ въ уреждането на такъвъ върховенъ трибуналъ, въ всѣки случай азъ издигамъ тая идея прѣдъ васъ и, ако вие имате искренни намѣрения, въ течение на сесията обсъдѣте я и, на основание на нея, направѣте по-практически прѣдложения. Единъ върховенъ трибуналъ, който би служилъ за гаранция противъ всички посѣгателства и за бранителъ на всички нарушения, които централната власт би направила надъ свободитѣ на нашитѣ общини, надъ нашитѣ окръжни съвѣти, надъ свободата, най-сетнѣ, на изборитѣ, е прѣди всичко единъ отъ важнитѣ въпроси, които трѣбва да се разрѣшатъ тукъ. Защото, ако общинската власт и властта на окръжнитѣ съвѣти, както и тѣхнитѣ прерогативи, не бѣдатъ запазени и централната власт ще може да прави покушения надъ тѣхъ, може ли да става дума за свободно политическо развитие на народа ни? Общиятъ порокъ на политическия свободи е отсъствието на гаранции и затова ние сме длѣжни да ги въведемъ. Тия гаранции азъ намирамъ, както казахъ, между прочемъ и въ учрѣдяването на такъвъ институтъ, какъвто е върховниятъ трибуналъ, безъ да има нужда да се прибѣгва до измѣненето на конституцията.

Д. Влаговъ: Какъвъ е този трибуналъ? Поясно го кажете!

Д. Христовъ: Върховенъ съдъ. Какъ той ще се конституира, какви ще бѣдатъ неговитѣ прерогативи, какъ и какъ той ще функционира, азъ ще говоря по това когато доде редъ, тѣй като мисля да направя и прѣдложения върху това.

Д. Влаговъ: Или сенатъ, или държавенъ съвѣтъ.

Д. Христовъ: Ако има нужда отъ държавенъ съвѣтъ, и държавенъ съвѣтъ да направимъ. На всѣки случай ще бѣде повече полезно отъ вашата фразеология, която вие правите.

Г. Кирковъ: Ще бѣде академия на мързела!

Д. Христовъ: Ще бѣде такава академия на мързела, каквато вие имате и постоянно обличате въ високопарни слова.

Втори въпросъ, който трѣбва да разрѣшимъ въ стремлението си да създадемъ гаранции за политическия ни свободи и избирателното право, е въпросътъ за съдебната полиция. Съдебната полиция, на която трѣбва да се възложатъ най-важнитѣ функции прѣзъ избирателния периодъ, когато главната грижа трѣбва да бѣде опазването на поредъка и спокойствието на страната, като се

отнеме възможността на административната полиция на всъщности външпелства, трѣбва безъ колебане да се учрѣди. Сѣдебната полиция нѣма и не трѣбва да зависи отъ централната властъ; тя трѣбва да зависи отъ едно автономно учрѣждение и да служи за гаранция на свободното изражение волята на избирателитѣ прѣзъ избирателния периодъ. Ние сме длѣжни, послѣ, да корегирате недостатѣитѣ и допълнимъ празнотитѣ на избирателния законъ. Избирателниятъ законъ страда отъ редъ пороци. Избирателната практика е показала, че трѣбва вече да се уреди частъ по-скоро въпросътъ съ раздаването на избирателнитѣ карти, което отваря пътъ на сума злоупотрѣбления; тя ни е показала сѣщо, че трѣбва да увеличимъ размѣра на наказанията на всички прѣстѣпници и зломисленници, които посѣгатъ противъ свободата на изборитѣ; тя ни учи, че процеситѣ по изборитѣ нарушения трѣбва да бѣдатъ извънредно бѣрзи и да прѣдвизѣатъ голѣми строгости и тежки наказания, за да може да прѣдотвращаваме можнитѣ злоупотрѣбления и да отстраняваме онии елементи, които конспириратъ противъ избирателното право.

Най-подирѣ, сѣ въ тоя редъ на мисли и законодателни мѣрки, които трѣбва да прѣдложимъ още въ текущата сесия, за да гарантираме свободата на изборитѣ, мисли че трѣбва да се разрѣши и другъ не по-маловаженъ въпросъ, — въпросътъ за солидното уреждане на общинитѣ и окръжнитѣ свѣѣти. Когато властѣта се поеме отъ едно правителство, което нѣма довѣрието на страната и има да прави избори, първата му задача е да разтури общинскитѣ свѣѣти, да повѣри властѣта на общината на тѣй нареченитѣ „тричленни комисии“, да издигне свѣършено непознати хора въ тѣхъ, да създаде и тури въ игра личнитѣ имъ интереси, тамъ да подкладе взаимната вражда между избирателитѣ и да си създаде отъ тия комисиии единъ отъ силнитѣ инструменти въ избирателната борба. Г-да народни прѣдставители! Ние трѣбва да внесемъ миръ въ нашитѣ общини, ние трѣбва да ги избавимъ отъ постояннитѣ стѣлкновения, въ които тѣ постоянно се намиратъ. И, отъ тая гледна точка, уреждането на общинския въпросъ: отстраняването на личнитѣ борби, отстраняването на личнитѣ интереси, които държавата създава съ тѣзи срѣдства, които има на своя рѣка, — всичко това ние трѣбва да го разрѣшимъ съ сега внесенія законъ за общинитѣ.

К. Мирски: Сегашниятъ законъ за общинитѣ бѣрка ли ви за това нѣщо?

Д. Христовъ: Бѣрка зеръ.

К. Мирски: Бѣрка ви, защото не го изпълнявате, защото сте прѣстѣпници! Едно говорите, друго правите.

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Моля, г-нъ Мирски, не прѣкъсвайте оратора!

Д. Христовъ: Г-да народни прѣдставители! Азъ повдигнахъ нарочно въпроса за уреждането на общинитѣ и, макаръ за мнозина отъ васъ той да не прѣдставлява интересъ, защото малко трудъ се е отдѣлило за неговото проучване, но той има капитална важностъ, тѣй като посѣгателствата надъ политическитѣ ни права захващатъ оттамъ. Никоя партия и никаква властъ, която нѣма болшинство между избирателитѣ, нѣма да намѣри никакви привърженици и агенти въ селата, които да се борятъ за усѣха на тѣхнитѣ кандидати, ако на централната властъ се отнеме възможността да вербува елемента, който има значение въ изборитѣ. Тая възможностъ тя има днесъ. Тя винаги може да изважда въ селата, въ общинитѣ, на сцената такива личности, които било чрѣзъ облагитѣ на кметската властъ, било чрѣзъ услугитѣ, които централната властъ имъ прави, ставатъ нейни партизани, способни, за да запазятъ личнитѣ си интереси, на най-голѣмитѣ посѣгателства, и се явяватъ начело на тѣлнитѣ въ стѣлкновение съ мирнитѣ избиратели, които не се ползватъ отъ закрилата на властѣта, но съставляватъ голѣмото болшинство.

Въпросътъ относително кметствата и туй, дали на кметовѣтѣ трѣбва да се плаща или не, дали тѣхната длѣжностъ трѣбва да бѣде полезна или не, въпросътъ послѣ за писарскитѣ длѣжности, за пропорционалността на мѣшпествата и пр., — всичко това сѣ въпроси, които трѣбва да бѣдатъ разрѣшени въ сега внесенія законъ за общинитѣ. Азъ мисля сѣщо, че онова разпореждане на закона за общинитѣ, съ което се отстраняватъ тѣй нареченитѣ „бланиции“, ще бѣде единъ приносъ въ осигуряването на политическата свобода, тѣй като ще отнеме възможността на правителствата, безъ да се ползватъ съ довѣрието на българския народъ, да си създаватъ, съ насилията на тричленнитѣ комисиии, изкуствени болшинства и да фалшифициратъ по тоя начинъ избирателното право. (**Т. Влайковъ:** Досегашниятъ законъ задѣлжава ли правителството да разтури общинскитѣ свѣѣти?) Истина ли е, че прѣди да дойде правителството, имаше купъ оплаквания отъ изборитѣ, станали въ общинитѣ? Ако е истина, не трѣбваше ли да станатъ нови избори? Когато обвинявате министра, че е разтурилъ общинитѣ, не го обвинявайте въ това, защото и ние сте осѣждали начина, по който сѣ били произвеждани прѣдидшитѣ избори, а питайте дали е имало свободни избори въ общинитѣ. Въ това го обвинявайте! (**Т. Влайковъ:** Тогава каква смисълъ има Вашата декламация?) Защото ние нѣмаме гаранция, че страната ще се управлява винаги отъ добро-свѣѣстни правителства. А нѣкъ най-сетѣ, г-нъ Влайковъ, ако правителството, което атакувате, дѣйствително има грѣхове, то всички тии мисли, които изказвамъ тукъ, изказвамъ ги не да пледирамъ неговата кауза, а да посоча на изхода отъ днешното положение; този изходъ азъ намѣрѣмъ

именно въ създаването на такива мѣроприятия. Обсѣждатъ тия мѣроприятия, като принципи, като начала, а не като доводи за въ полза на правителството. (Т. Влайковъ: Туй го признавамъ; но когато излизате да обвинявате, трѣбва да доказвате!) Азъ не обвинявамъ никоя партия; даже, ако щете, азъ ще призная, че тоя грѣхъ е общъ; той обаче трѣбва да бѣде отстраненъ.

Освѣтъ тия въпроси, които трѣбва да се разрѣшатъ по-скоро, има и другъ, твърдъ крупенъ въпросъ. Той е чиновническиятъ въпросъ. Тукъ азъ ще си спомня думитѣ на Ланесана, министъръ на морската отъ кабинета на Валдекъ-Русо, който казваше, че най-големата услуга на Франция ще принесе онова правителство, което съ особенъ законъ отнеме правото на министритѣ да назначаватъ и уволняватъ, да повишаватъ и понижаватъ чиновницитѣ. Въ тия думи на френския държавникъ диша голѣмата истина. Назначението на чиновницитѣ отъ централната властъ, и отъ министритѣ въобще, е двустѣръ ножъ; съ него си служатъ всички правителства и министерства наистина, но той се обръща противъ тѣхъ, когато тѣ ще напуснатъ червената маса, въ момента, когато прѣминатъ въ лагера на опозицията. Уреждането на чиновническия въпросъ има още и затуй значение, защото ще прѣмахне значението на ония елементъ—службогонцитѣ,—който въ днешно врѣме е най-активниятъ въ изборитѣ и служи за най-голема подпора на политическитѣ партии при изборитѣ, и ще принуди тия партии да се организиратъ, да се прѣустроятъ и да привлѣкатъ активни работници въ своитѣ редове, ако искатъ да играятъ роля въ тази страна. Министритѣ поематъ властта не да управляватъ администрацията; тѣ не идатъ за да се занимаватъ съ персоналнитѣ въпроси въ нея. Не. Министритѣ трѣбва да бѣдатъ само политическитѣ инспиратори на различнитѣ клонове на администрацията; тѣ не сѫ повикани да разрѣшаватъ технически въпроси; то е работа на директори или началници на отдѣления въ министерствата. Тѣхната мисия е да турятъ идеитѣ въ ходъ. Докато министритѣ на политическитѣ партии се занимаватъ съ личнитѣ въпроси въ администрацията и докато отъ тѣхъ ще зависи уреждането на персоналнитѣ въпроси, дотогава непотизмътъ, фаворитизмътъ и несправедливостта ще царуватъ и ще бѣдатъ най-типичната характеристика на вътрѣшното ни управление; дотогава тѣ ще сѫ осѣдени да губятъ по-големата частъ отъ своето врѣме за уреждането на тѣзи въпроси и да удовлетворяватъ прищѣвкитѣ на своитѣ клеврети, вмѣсто да посветятъ врѣмето, талантитѣ си и старанията си за разрѣшението на крупнитѣ задачи въ нашата страна. Прочее, ако вие желаете искрено да помогнете за политическото развитие на отечеството ни, ако вие искате да бѣдете искрени труженици прѣдъ великото дѣло на страната и се въодушевявате, безъ притворство, да сътрудничите за правилното ни развитие, вие сте

дължни всинца да разрѣшите тоя крупенъ въпросъ. Азъ бихъ искалъ, когато ще разглеждаме закона за чиновницитѣ, да бѣдемъ всинца по-широки въ своитѣ възгледи и да опѣнимъ тоя въпросъ отъ по-широка гледна точка. Въ това отношение, г-да народни прѣдставители, колкото и да не бѣда съгласенъ съ мнозина отъ привърженицитѣ на групата, на която се числя, азъ считамъ, че чиновническия въпросъ трѣбва да разрѣшимъ основателно и коренно. Най-важното при това разрѣшение трѣбва да бѣде, разбира се, въвеждането на образователния цензъ и на конкурситѣ и послѣ начина за рекрутирането на чиновницитѣ. Страни, на които често се позоваваме, когато показваме тѣхното политическо развитие и тѣхния културенъ въобще прогресъ, отдавна сѫ разрѣшили тѣзи въпроси. Въ Прусия и въ всички нѣмски държави въпросътъ за чиновничеството е разрѣшенъ отдавна и затова чиновничеството нийдѣ не е играло такава важна роль при уреждането на държавата, както въ Прусия, Бавария, Вюртенбергъ и въ останалитѣ нѣмски държави. Наистина, че може да има практически съображения. Може да се каже, напр., че окончателното уреждане на чиновническия въпросъ ще отнеме възможността на привърженицитѣ на разнитѣ правителства да удовлетворяватъ интереситѣ на своята избирателна клиентела, на ония именно привърженици, които сѫ най-активниятъ елементъ въ избирателнитѣ борби: тѣхнитѣ тѣй наречени „агитатори“. Но и тамъ е именно задачата; това именно трѣбва да се отстрани. Г-да народни прѣдставители, както и по-прѣди казахъ, това оржиде е двустро. Какво ще бѣде положението на политическитѣ партии, които, вънъ отъ властта, ще има да се борятъ не при равни условия съ своитѣ противници отъ правителствения лагерь, които ще се ползватъ противъ тѣхъ съ това двустро оржие? У насъ е имало партии, които сѫ докарвали въ Народното Събрание голѣми болшинства, когато сѫ били на властъ, а когато сѫ падали отъ нея, сѫ падали вратоломно и, като опозиционери, почти сѫ се изгубвали въ Народното Събрание. Причината е, че активниятъ елементъ, сир. „агитаторитѣ“ си промѣнятъ мѣстата. Това е най-скандалиозниятъ порокъ на конституционния ни режимъ. Ето защо уреждането на чиновническия въпросъ върху почвата на екзаменитѣ, на цензоветѣ и конкурси, върху почвата на единъ солиденъ рекрутъ, съставлява първата и капитална задача на всѣка политическа партия, която не лицемѣри, а се въодушевява искрено за уреждането на страната. Ние властвуваме днесъ и на властъ ще прѣкараме, може би, година, двѣ или три. Слѣдъ насъ ще дойдатъ други, тѣ ще употребятъ това оржие и противъ насъ. Нека създадемъ тогава такива условия, щото подобни срѣдства, твърдѣ нелоялни, въ политическитѣ борби да се отстранятъ и рекрутътъ на избирателитѣ да става въ името на държавнитѣ идеи. Не направимъ ли това, политическиятъ строй, който даде толковъ печални

последствия прѣзъ изтеклитъ 25 години, ще продължава въ стария си отъйканъ пътъ и за народната воля нѣма да даде врѣме, когато да стане постояненъ и рѣшителенъ факторъ за народнитъ съдбини. И така, въпросътъ за уреждането на чиновничеството е единъ отъ важнитъ въпроси. Съ него трѣбва да бждатъ разрѣшени въпроситъ за конкурситъ и цензоветъ, а така сжщо и не помаловажниятъ въпросъ, какъ да се уреди настоящето положение, което новиятъ законъ заварва. Ако се постараемъ да разрѣшимъ този въпросъ и едновременно съ това отнемемъ възможността на министритъ да се занимаватъ съ персоналитъ въпроси въ администрацията на държавата, бждѣте убѣдени, че ние сме изпълнили една отъ важнитъ задачи като прѣдставители на народа ни. Тогава ще настѣпи и врѣмето, когато тѣй нареченото „морално влияние“ ще се отстрани съвършено и нѣма да се фалшифицира избирателниятъ вотъ на избирателитъ. Наистина, на мнозина това не се прави и на мнозина тия мѣрки се виждатъ смѣли, защото идатъ въ разрѣзъ съ тѣснитъ партийни съображения. Но когато се касае за уреждане на страната, ние трѣбва да гледаме по-широко, ние трѣбва да бждемъ прѣдвидливи и да се боримъ, щото здравитъ идеи да възтържествуватъ: рано или късно, въ борба за тѣхъ отъ наша страна, тѣ ще възтържествуватъ и ще намѣрятъ почетно мѣсто въ нашето законодателство.

Тѣзи сж, прочее, г-да прѣдставители, по-важнитъ въпроси, които считамъ за необходимо да разрѣшимъ, ако желаемъ да отнемемъ възможността на правителствата, безъ болшинство отъ привърженици на българския народъ, да си създаватъ болшинство въ Народното Събрание. Азъ, обаче, считамъ сжщо за важно да се разрѣши и въпросътъ относително прѣдставителството на меншествата, въпросъ, по който г. Министъръ-Прѣседателътъ ни загатна и искаше да покаже, че партията, която управлява днесъ, далеко не прѣдставлява такава камарила, за каквато бѣше обвинявана отъ пѣкои. Напротивъ, тя иска да се яви, макаръ и скроменъ, но искренъ сътрудникъ за политическия прогресъ у насъ. Азъ мисля, обаче, че въпросътъ за прѣдставителството на меншествата трѣбва да се постави по-широко и да намѣри по-широко приложение, тѣй като съ осигуряването правото на меншествата ще се разрѣши и не по-малко важниятъ въпросъ: съ това ще се съдѣйствува да се създадатъ истински политически партии и ще се отстрани скандалътъ, който позори конституционния режимъ, а именно, когато партиятъ сж на властъ, да идватъ съ по 150 души прѣдставители въ Народното Събрание, а когато сж въ опозиция, да не могатъ да прѣдставятъ и 10 души. Тѣй сжщо е важно да рѣшимъ и въпроса, сезиранъ въ една отъ страницитъ на партийната ни програма. Азъ ще призная, че този въпросъ е твърдѣ деликатенъ, но при сѣ това той заслужава вниманието ви. Той е въпросътъ за верификацията, за проверката на законодателнитъ

избори. Обикновено, болшинствата у насъ сж се стремили винаги, особено когато сж попадали по-срѣдствени болшинства въ Народното Събрание, да касиратъ противникитъ си, съ цѣль да усилятъ болшинството; въ такива случаи тѣ насилватъ съвѣстѣта, логиката, справедливостѣта и забравятъ, че сж они съдъ на заклетитъ, съдѣтъ на журитъ, както го наричаше по едно врѣме г. Каравеловъ, който трѣбва да държи високо политическата справедливостъ. Меншествата, по тоя начинъ, сж били изтезавани, сж били екзекутирани отъ болшинствата и отъ конституционния режимъ е оставало само една пародия. Наистина, въпросътъ за проверката на изборитъ е сжщо едно двуостро орѣжие: то е силно въ ржцѣтъ имъ, но опасно, когато го изтърватъ. Като разрѣшаваме този въпросъ правилно, ние мислимъ, че сътрудничимъ за разрѣшаването на голѣмия въпросъ за гаранцитъ на политическитъ ни свободи, при които на народната воля се дава по-голѣмъ просторъ и по-голѣмо значение въ общественния животъ. Ако ние реализираме всички тия мѣрки, ние ще способствуваме на политическата еволюция и съ право ще се гордѣмъ, че сме изпълнили единъ отъ най-високитъ си дългове прѣдъ страната.

Азъ искахъ да се спра и върху другия въпросъ, по понеже и безъ туй станахъ твърдѣ дълъгъ, то затова по него ще се спра, когато се внесе законътъ за изборитъ. Въпросътъ относително частичното подновяване на Камарата не е отъ маловажнитъ.

За да резюмирамъ казаното по въпроса за организирането на политическитъ ни свободи и създаването на по-голѣми гаранции за тѣхъ, ще повторя, че необходимо е да се уреди върховниятъ трибуналъ — ако щете наречете го и върховенъ административенъ съдъ, — на който да се прѣдоставятъ всички права по уреждането персоналитъ въпроси въ държавната администрация, тѣй като министритъ трѣбва да бждатъ само политически инспиратори въ държавното управление. Трѣбва да се разрѣши, послѣ, въпросътъ за съдебната полиция, на която да се повѣри охранението на реда и поредъка прѣзъ избирателния периодъ и да се отнеме възможността на административната полиция, която е била винаги инспиратора противъ свободитъ на изборитъ, за злоупотрѣбления. Необходимо е да се увеличатъ въ най-голѣми и тежки размѣри наказанията за прѣстѣпленията по изборитъ. Тукъ законодателятъ не трѣбва да показва никакво великодушие. Да се уреди, послѣ, най-удовлетворително раздаването на избирателнитъ карти и разпрѣдѣлението на избирателнитъ секции. Моятъ идеалъ е гласуването да не става въ избирателни секции, а въ общинитъ, тѣй като съ това ще се постигне пълна децентрализация въ изборитъ и ще се обезсили централната властъ, която би искала да злоупотрѣблява съ правата на избирателитъ. Ще искамъ, така сжщо, да се уреди и важниятъ въпросъ за общинскитъ и окръжнитъ съвѣти по та-

къвъ начинъ, щото централната власт да нѣма никакво влияние въ общинскитѣ избори и сѣдбата на общинитѣ да не зависи отъ произвола на министритѣ. Да се уреди също въпросътъ за прѣдставяването на меншествата, провѣрката на законодателнитѣ избори, чиновническиятъ въпросъ и т. н.

Я. Сакжзовъ : Върху този редъ мѣрки Вие казахте, че никой не е говорилъ въ Народното Сѣбрание. Вашата паметъ ли Ви лѣже, или не искате да кажете, че ние по-напрѣдъ сме говорили за тия нѣща.

Д. Христовъ : Ако искате да се удовлетвори вашето честолюбие и мислите, че съмъ направилъ грѣхъ, извинявайте. Вие сте говорили по нѣкои отъ тия мѣрки. Азъ ви правя даже и комплименти. До-волни ли сте сега?

Я. Сакжзовъ : Не жалаемъ Вашитѣ комплименти, но когато говорите въ Камарата, че никой подобни мѣрки не е прѣдлагалъ, Вие трѣбваше да бъдете паметливи и признателни къмъ една група, която 6 мѣсеца прѣди Васъ се е изказала.

Д. Христовъ : Моля за извинението Ви, г-нъ Сакжзовъ, защото всичко, което казахъ, казахъ го не да отнемамъ вашето право, но да се покажа сътрудникъ при разрѣшаването на тѣзи въпроси.

Я. Сакжзовъ : Вие ни копираате и много злѣ ни копираате!

Прѣдседателствующъ А. Франгя : Моля, не се разпиряйте! Г-нъ ораторе, продължавайте!

Д. Христовъ : Г-да народни прѣдставители! Тѣзи сѣ мислитѣ, които искахъ да изкажа по въпроситѣ които засегнахъ. Искамъ да се спра сега и върху финансовата политика, която съставлява прѣдметъ на втория пасажъ отъ отговора на тронното слово, но ще ви моля, ако е възможно, да ми дадете малко отидихъ, защото се чувствавамъ уморенъ.

Прѣдседателствующъ А. Франгя : Давамъ 5 минути отидихъ.

(Слѣдъ отидихъ.)

Прѣдседателствующъ А. Франгя : Засѣданието се продължава.

Г-нъ Димитъръ Христовъ има думата.

Д. Христовъ : (Отъ трибуната.) Искамъ да кажа нѣколко думи и по финансовитѣ въпроси, които съставляватъ прѣдмета на втория пасажъ въ отговора на тронното слово.

Г-да народни прѣдставители! Сключването на ~~тази~~ заемъ, който се реализира напълно, съставлява едно отъ най-важнитѣ и благотворни условия за правилното финансово развитие на стра-

ната. Дотогава, докогато нѣмахме възможность да отстранимъ финансовитѣ затруднения и докогато тѣ оставаха, въ продължение на 4 години, прѣдметъ на общественото внимание, ни едно правителство, погълнато изключително съ тѣхъ, не можеше да помисли за каквито и да било финансови реформи; отстранението на финансовата криза и на финансовитѣ затруднения бѣше наложително; тѣ спѣваха развитието на държавата и отнемаха възможността за проучване назрѣлитѣ нужди. А финансовитѣ затруднения се отстраняватъ съ склучването и особено съ благополучното реализиране на заема; по тоя начинъ се отваря широко поле за финансовата ни политика и създава такова положение, което, стига да постѣпваме съ умѣние, българскитѣ правителства да използватъ. Разрѣшението на финансовия въпросъ има значение не само за правителството, което се намира начело управлението днесъ; то има значение за всички правителства, които ще го наслѣдятъ, защото имъ развързва ръцѣтъ и имъ дава възможность, стига да умѣятъ, да се посветятъ на изучаването и разрѣшението на редъ натрупани финансови въпроси. Сключениятъ заемъ се оцѣни обаче по-добъръ и съ по-голъмо достоинство отъ европейското обществено мнѣние; то оцѣни по-високо заслугата на правителството, отколкото общественото мнѣние и политическитѣ партии у насъ, които се отказаха да признаятъ даже голѣмата му важность. Единъ такъвъ актъ, който не оцѣнихме съ достатѣчна сериозность и умѣние, като позволяването на Парижката борса да се котираатъ облигациитѣ ни въ нея, се оцѣни по-заслужено въ Европа. Най-важно, той се оцѣни високо отъ заинтересованитѣ високи финансови кръгове. Дозволениято да се котираатъ цѣннитѣ книжа на държавната ни рента и то въ толкова бързо врѣме на Парижката борса доказва неоспоримо, че държавата ни, която можѣ да постигне тоя успѣхъ, се намира въ твърдѣ близки отношения съ държавата, въ случая Франция, която се оказва толкова разположена къмъ насъ. Този фактъ показва, отъ друга страна, и голѣмия престижъ, на който се радва правителството. Споредъ обичаитѣ въ финансовия и борсовъ свѣтъ на Франция, котирането на иностраннитѣ ренти въ толкова кжсо врѣме се позволява само на такива страни, които се намиратъ въ близко приятелство съ тѣхъ. Облигациитѣ на никоя държава не намиратъ такъвъ бързъ достѣпъ на Парижката борса, освѣнъ облигациитѣ на Парижката рента. На тоя достѣпъ въ послѣднитѣ години се е радвала само руската държавна рента и слѣдъ нея идемъ ние. Това показва, слѣдователно, че виспитѣ финансови кръгове държатъ по-голъма смѣтка за насъ и положението ни и по-добъръ оцѣняватъ направенитѣ успѣхи на финансовата ни политика, отколкото общественото мнѣние и политическитѣ ни партии, които, увлѣчени въ своитѣ страсти и въ партийната си умраза, не искатъ да признаятъ постигнатия успѣхъ на страната ни. Какво щѣше да бѣде

положението на държавата, ако финансовитъ затруднения продължаваха и ако държавата се заплашваше, ако не съ финансово банкрутство, то съ невъзможността да изплаща редовно поетитъ върху си ангажменти спрѣмо своитъ кредитори? Че сключениятъ заемъ, г-да прѣдставители, се цѣни по-високо отъ общественото мнѣние въ Европа, показватъ напразнитъ усилия, поне досега, отъ страна на сръбското правителство да сключи своя заемъ. Въ Сърбия не се касаеше до сключването на заемъ отъ 106 милиона, както у насъ, а само отъ 50 милиона. И при всичкитъ усилия, положени отъ сръбското правителство, и при всичкитъ гаранции, които се дадоха, по-голъми отъ ония, които дадохме ние за сключването на 106-милионния заемъ, сръбското правителство и дондесъ не може да рѣши тая задача, която отъ 1—2 години интересувахе силно държавната политика на съседното кралство. Подъ влиянието на тая несполука, освѣтлѣ другитъ фактори, въ Сърбия биде пожертвуванъ и кабинетътъ на Вуича и тя се продължава да се намира въ положение, при което не може коректно и редовно да изпълнява поетитъ си ангажменти. Г-да народни прѣдставители! Ако изучаваме добросъвестно фактитъ и бъдемъ безпристрастни, не трѣбва ли да признаете, че сключването на заема, който, както казахъ вече, отваря широко поле за работа въ областитъ на финансовата политика не само за днешното правителство, но и за всички правителства, които ще дойдатъ слѣдъ него, съставлява крупенъ успѣхъ на него и че, като добри българи, вие сте длъжни да му признаете заслугата и да го подкрѣпите въ прѣдначинанията му? Менѣ ми се струва, че въ тѣзи краснорѣчиви факти ние може да почерпимъ сила, за да гласуваме, безъ всѣко угризение на съвѣстѣта, втория пасажъ отъ отговора на тронното слово.

Разрѣшението на финансови въпросъ толкова сполучливо не е важно обаче само по себе си; то е важно, защото въ държавнитъ ковчежничества ще постѣпятъ необходимитъ суми отъ остатъка на заема, слѣдъ като се удовлетворятъ непокрититъ ангажменти, които висятъ надъ държавата отъ 2—3 години. То е още по-важно и затуй, защото, при условията, че финансовата ни политика ще бѣде мъдра и прѣдвидлива и ще избѣгне грѣшкитъ на миналото, за държавнитъ ни финанси се отваря блѣскава ера. Високиятъ курсъ на българската рента въ Парижката борса, на 5%-овия ни заемъ, сключенъ и гласуванъ тая година отъ васъ, показва, че ние се приближаваме до момента, най-благоприятенъ за една конверсия, която, реализирана, ще даде на съкровището не по-малко отъ 2—3.000.000 л. економии, съ които можемъ да си послужимъ за удовлетворението на цѣлъ редъ държавни нужди, налагани отъ върховната мисия на държавата.

В. Димитровъ: Напр., тази рента ще послужи за единъ заемъ отъ 50.000.000 л., които ще тропнете въ войската. Ще говорите ли пѣщо за войската?

Д. Христовъ: Ние не живѣемъ въ валиния Robinsonовъ островъ; ние живѣемъ въ България и така мислимъ.

В. Димитровъ: Въ валията програма е писано много пѣщо.

К. Мирски: Дозволено е.

В. Димитровъ: Не е важно да отговаряте на в. „Новъ Вѣкъ“ въ колонитъ на „България“, а тукъ да отговаряте. Какво мислите да правите тѣзи 3.000.000 л., които ще получите отъ борсата, и дѣ ще ги хвърлите? Както ви подшушна Куропаткинъ ли?

Д. Христовъ: Това е нашата сила.

В. Димитровъ: Това кажете.

Д. Христовъ: Ако е нужно, ще го кажемъ.

И така, г-да народни прѣдставители, сключениятъ заемъ пѣма само това значение, че дава възможность на съкровището да удовлетвори своитъ ангажменти и че осигурява една наличность за правителственитъ нужди. Не. Той има много по-важно значение за финансовата ни политика. Той подготвя важната финансова операция, конверсията на държавнитъ дългове, съ помощта на която ще разрѣшимъ — ако Богъ е рѣшилъ да служимъ на държавата и да я управляваме — задачата, за която бѣхме толкова атакирани отъ противницитъ си, а именно, да отворимъ вратитъ на паричното тържище на Франция за нашитъ заеми. Ние отворихме вече тая врата, а като подготвяме конверсионната операция, ние ще може да прѣнесемъ държавната сирента въ Парижката пилца, която е една отъ най-благоприятнитъ, и да се освободимъ отъ досегашната си зависимость отъ пѣмския кредитъ. (В. Димитровъ: Блажени вѣрующи!) Блажени вѣрующи, да.

Не сж обаче само тия послѣдствия отъ сключения заемъ. Сключениятъ заемъ ни дава възможность за първи пътъ да сключимъ държавния бюджетъ безъ дефицитъ — второто условие необходимо за конверсионната операция. За първи пътъ, при усилията, употребени отъ правителството, тая година ние ще бъдемъ въ положение да сключимъ бюджета безъ дефицитъ; неговото влияние ще се отрази, безспорно, още по-благоприятно върху курса на държавната рента. Пѣма да говоря, г-да народни прѣдставители, още и за туй, че ефектътъ на сключения заемъ ще се отрази въ бъдѣще и въ привличането, може би, на иностранны капиталитъ толкова необходими за усилянето на економическата мощъ на страната ни. Всички тия послѣдствия ще дойдатъ неусѣтно и отъ само себе си. Но щомъ като заемътъ разчиства терена на финансовата политика и ни отваря вратитъ на финансовитъ реформи, намъ се налага дългъ да се занимаемъ съ бюджетнитъ въпроси, които интересуватъ широкитъ

маси на нашето население. Съ уреждането на заема и въпроситъ, чрезъ които може да осигуримъ нови ресурси на държавнитъ приходи, трѣбва да се занимаемъ съ реформитъ на прѣжитъ налози, защото никое правителство, колкото и голѣма да бѣде добрата му воля, не може да направи нищо съществено за економическото развитие на страната, додѣто не тури данъчната политика въ съгласие съ него. Азъ съмъ убѣденъ, че за уреждането на поземелния налогъ, който интересува населението, може да се взематъ прѣдварителни мѣрки. Като прѣдставител на една отъ околнитъ, безъ да изказвамъ възгледитъ на болшинството, азъ ще изкажа желанията на моитъ избиратели, а именно: съ всички сили да способствувамъ за увеличението на държавнитъ приходи, щото съ помощта на финансовитъ реформи, които ще иматъ за цѣль да принесатъ данъчния товаръ върху по-данъчкоспособната частъ отъ нашето население, да имаме възможностъ да намалимъ поземелния налогъ отъ 20, както е сега, на 10 милиона. (Гласове: Охо-о о!) И за това ще работя не за демагогски и агитаторски цѣли. Не. За това ще работи отъ дълбоко съзнание, че облекчението данъчния товаръ на селското население трѣбва да съставлява една отъ важнитъ реформи за неговото економическо развитие. Каквито и да бѣдатъ благопожеланията ми, г-да народни прѣдставители, за благосъстоянието на земеделческото население, тѣ ще останатъ напрасни и безъ послѣдствие, докогато отнемаме онази свободна наличностъ, ония капитали, отъ които го лишаваме днесъ чрезъ събирането на данъцитъ и които трѣбва да останатъ въ циркулация между селското население. Днесъ тия капитали, прѣдназначението на които би трѣбвало да бѣде народостопанския напрѣдѣкъ на страната ни, днесъ тия капитали, тия форми на данъци постѣпватъ въ държавнитъ каси. Земедѣлието се лишава съ това отъ най-жизнения си нервъ. Ние не можемъ да мислимъ за подобрието на скотовѣдството, нито пъкъ за нѣкакви реформи въ землевладѣнието или землеползуването, докогато отъ необходимитъ сръдства селското население ще бѣде лишено; ние не можемъ да искаме добро скотовѣдство, ако селянитъ или производителъ нѣма възможностъ, при повече парични сръдства, да направи по-добъръ подборъ на своя добитѣтъ. Но като поставямъ тоя въпросъ и като признавамъ, че той може да се разрѣши само слѣдъ отстранението на финансовитъ затруднения, азъ не искамъ да кажа, че ние трѣбва да отворимъ държавния бюджетъ и да се повърнемъ отново къмъ ерата на бюджетнитъ дефицити, които били биха прѣдзнаменование на нови финансови затруднения и нова финансова криза. Не. Но азъ мисля, че още не сж изчерпани всички финансови ресурси, че още не сж изчерпани всички източници, които могатъ да осигурятъ повече приходи на държавния бюджетъ и да допуснатъ намалението на поземелния налогъ. Такива финансови източници има, и като искамъ, и ще искамъ въ бж-

дѣще, да се намали поземелниятъ налогъ, азъ ще пледирамъ за новитъ приходни ресурси, съ помощта на които ще можемъ не само да постигнемъ тая реформа, но и да увеличимъ държавния бюджетъ отъ 80—90.000.000 л. на 110—115 милиона. Внимателното изучаване на бюджетнитъ въпроси и на постоянно растящитъ нужди показва, че държавата, за правилното си функциониране, има нужда отъ единъ бюджетъ не по-малкъ отъ 110.000.000 л. Какъ тогава да примиримъ нагледното противорѣчие: отъ една страна да се намалява поземелниятъ налогъ съ 10.000.000 л., щото тая сума да постѣпва не въ държавнитъ кофчежничества, а да остава свободно-циркулирующъ капиталъ въ народното стопанство, а отъ друга — да се счита възможно повишението на държавния бюджетъ въ размѣръ на 110—115 милиона? Това противорѣчие нѣма да съществува, като имате прѣдъ видъ ресурситъ, за които споменахъ по-напрѣдъ. Такива приходни източници има, обаче държавата не се е възползвала още отъ тѣхъ. Съ туй, разбира се, не откривамъ нѣкаква Америка; напротивъ, азъ само изтъквамъ една идея общезвѣстна на всинца ви: съ систематично уреждане на съществуващитъ данъци и съ правилната техника на събирането имъ ние можемъ смѣло да очакваме благоприятнитъ резултати. Питамъ: може ли Народното Събрание или правителството, като урежда правилно тютюневия въпросъ — въпросътъ за постѣпленията отъ бандеролитъ, и то безъ да прибѣгва къмъ монопола — мѣрка, на която азъ, впрочемъ, съмъ горещъ партизанинъ, — да осигури двойно по-голѣмъ приходъ отъ тѣхъ? Бандеролтъ принася на съкровището днесъ сръдно 7—8.000.000 л.; сумата обаче варира и въ различни врѣмена е давала различни резултати. Ако ние уредимъ солидно въпроса за тютюневото сѣяне, ако концентрираме производството на тютюна само въ три или четири окрѣзи, вмѣсто изъ цѣла България, и ако въ тия окрѣзи упражнимъ най-строгъ контролъ, ние ще имаме право да разчитаме на единъ приходъ не на 8—9.000.000 л., а на 13—14.000.000, даже и повече, сир. на единъ плусъ съ отъ 4—5.000.000 л. Тѣзи 4—5 милиона не съществуватъ днесъ за съкровището и държавната политика е длѣжна да отстрани тая аномалия. Ето, прочее, единъ отъ приходитъ, които ще ни приближатъ къмъ цѣльта: намалението на поземелния данѣкъ. Други ресурси. Идущата година ни прѣдстои да сключимъ новигъ търговски договори. Въ тия договори, безспорно, освѣнъ економическитъ цѣли, които ще прѣслѣдваме, държавата ще има интересъ и да гарантира чрезъ тѣхъ повисоки приходи за съкровището; слѣдователно, освѣнъ индустриалнитъ и покровителствени цѣли, които ще се гонятъ, нѣма да бѣдатъ забравени тѣ сжщо и фискалнитъ. При едно възможно повишение на вноснитъ мита ние ще може да увеличимъ приходитъ на държавата съ не по-малко отъ 3—4.000.000 л. Ето втори приходъ, който може да се осигури на съкровището, толковъ по-

вече че политиката на днешното правителство, положена на трайни основи, улеснява въ висша степен постигането на тая цѣль чрезъ новитѣ търговски договори.

Сѣ въ тоя редъ на мисли, г-да народни прѣдставители, бихъ казалъ, че има и други източници, отъ които съкровището може да се ползува: въпросътъ относително обобщаването, относително универсалността на съществуващитѣ данъци върху спирта, а именно общото облагане на всички спиртни питиета съ акцизъ, трѣбва не по-малко да ни занимава; отъ сполучливото разрѣшение на тоя въпросъ може да се получатъ нови приходи за съкровището не по-малко отъ 10 милиона. азъ ще направя подробно изчисление, когато разискваме бюджета, и тогава ще ви покажа, съ цифри на ръка, възможността на това. Правилното уреждане на данъка върху занятията може също да принесе на съкровището единъ не по-малкъ приходъ отъ 1.000.000 л. Всички тия източници, приведени на бърза ръка отъ менъ, доказватъ, че нѣма нищо невъзможно въ туй: отъ една страна да увеличимъ приходитѣ на съкровището, и съ това и размѣра на държавния бюджетъ, а отъ друга — да осигуримъ единъ такъвъ излишъкъ, който ще ни позволи да намалимъ поземелния налогъ, безъ това намаление да става за смѣтка на дефицититѣ, на финансовитѣ затруднения и криза и на солидната финансова политика. Намалението на поземелния данъкъ трѣбва да стане не за демагогски цѣли, а за истинския економически прогресъ на земледѣлческото население, което съставлява ядрата на държавната ни мощъ.

И така, моятъ идеалъ е: държавниятъ бюджетъ да се увеличи постепенно на 110.000.000 л., а съ осигуряването на повече приходи, които при бюджетното изложение на Финансовия Министъръ ще подложатъ на вашата критика, да намалимъ поземелния налогъ съ 10.000.000 л. Тази задача практически е възможно да се разрѣши и ние трѣбва да се стремимъ къмъ нея. И когато ние, отъ прогресивно-либералния лагеръ, ви казваме, че правителството има да разрѣшава крупни въпроси, а ние бързате съ вашитѣ укори, ние сме принудени да ви отговаряме: то разрѣши най-важния въпросъ въ изтеклитѣ 8 мѣсеца на своето властвуйване и съ това отвори широко поприще за плодотворна работа не само за себе си, но и на всички правителства, които искатъ да служатъ на истинскитѣ интереси на народа и избирателитѣ. Прочее, съ отстранението на финансовата криза то разрѣзва не само собственитѣ си рѣцѣ, но и рѣцѣтѣ на своитѣ наследници. Нема тая заслуга на правителството по финансовитѣ въпроси е маловажна?

Г-да народни прѣдставители! Искамъ да кажа нѣколко думи тѣй също и върху друга една страна отъ обществения ни животъ, отъ нашия политически животъ: економическото развитие на страната, тѣй като считамъ, че при отговора на тронното слово, идеитѣ, които се изнасятъ тукъ

отъ прѣдставителитѣ, не се изнасятъ за да се губи скъпото врѣме, а да бждатъ усвоени или, отъ най-малка страна, да подобряватъ атмосферата, въ която законодателството работи. Прѣдъ видъ на туй нужно е да посоча на нѣкои мѣропринятия, които трѣбва да се взематъ частъ по-скоро. Отъ економическото повдигане на българския народъ зависи и финансовата мощъ на държавата. По мосто убѣждение, нашата страна никакъ не е осждена да се движи съ производството си дотамъ, щото да дава на експортната ни търговия стоки въ размѣръ на 70—80 милиона. Напротивъ, азъ мисли, че ние можемъ да увеличимъ производството, а съ него и експортната търговия въ размѣръ най-малко на 150—180 милиона. Тя е много лека задача, стига да бждатъ усвоени мѣропринятията, за които говорихъ.

Когато увеличимъ експорта, респективно и производството — да положимъ въ два пкти по-голѣми размѣри, — ние ще имаме за резултатъ въ финансово отношение слѣдующето: при едно производство, което ще удвои експорта, ние ще имаме и двойно по-голѣмъ вносъ, слѣдователно и два пкти по-голѣми мита, сир., вмѣсто 10 милиона, както днесъ, 20 милиона, а също и два пкти по-голѣми приходи отъ акциза и октроата. Като повдигаме, прочее, економическата мощъ на населението, ние увеличаваме неусѣтно и незабѣлзано и финансовата мощъ на държавата. По тоя начинъ ние осигуряваме на държавата необходимитѣ срѣдства за правилното ѣ функциониране и за постигането на високитѣ задачи, на които всинца, като дѣца на отечеството, сме повикани да служимъ. Идеалътъ на една модерна страна не сж скъперническитѣ бюджети, а тѣхното развитие възъ основа на економическия прогресъ. Ето защо въ текущата сесия азъ ще ви сезирамъ съ въпроса за уреждането и насърчението на „експортнитѣ дружества“, на експортнитѣ синдикати, на които отдавамъ грамадно значение и които, въ продължение на 5—10 години, ще ни помогнатъ да удвоимъ производството на страната, да удвоимъ експортната търговия, а съ нея и вноса, щото, за краенъ резултатъ, да удвоимъ приходитѣ отъ съществуващитѣ косвени налози. Въпросътъ за експортнитѣ дружества е единъ отъ най-капиталнитѣ въ економическата ни политика и той трѣбва да се яви като допълнение на съществуващия законъ за насърчение на мѣстната индустрия — законъ, който не е далъ още очаквания резултатъ, тогавъ когато съ закона за експортнитѣ синдикати ние ще постигнемъ несравнено по-голѣми резултати.

Втори въпросъ, съ който трѣбва да се занимаемъ въ текущата сесия, изъ областта на економическата ни политика е въпросътъ за уреждането на земледѣлческитѣ синдикати. Опитътъ въ Западна-Европа е показалъ, че земледѣлческитѣ сдружавания сж принесли грамадна услуга въ дѣлото на економическото ѣ развитие. Какъ да бждатъ уредени тия земледѣлчески синдикати, това азъ ще покажа, когато внеса въ Народното Събрание

законодателното си предложение. Тъзи мисли, които изказвамъ тукъ, не ги изказвамъ като отдѣлно лице, като желание само на единъ прѣдставителъ, а, напротивъ, като мисли на една група отъ нашето болшинство, която се вълнува отъ тѣхъ и се въодушевява отъ мисълта да бждатъ въплотени още въ тая сесия на Народното Събрание въ нашето законодателство. Ние ще искаме, г-да народни прѣдставители, по-натѣй, щото съ особенъ законъ да се улесни организирането на селско-спестовнитѣ каси, които ще иматъ за цѣль уреждането на земеделѣческия кредитъ; да се уреди послѣ въпросътъ за варантния кредитъ и житната търговия. Азъ ще имамъ случай да се спра по-надълго, за да ви приведа доводитѣ, които ни каратъ да искаме учрѣдяването на тоя кредитъ, който ще избави селското население отъ грамадни загуби. Ние ще искаме, послѣ, да се уреди и другъ единъ не по-маловаженъ въпросъ, а именно, щото половината отъ 800-тѣ младежи, свършили земеделѣческитѣ училища, да ги привлѣчемъ въ селата и да ги направимъ активни елементи, да ги направимъ пионери на земеделѣческия ни прогресъ. Ние сме потрошили 6 милиона лева за земеделѣческитѣ училища, ние сме хвърлили единъ крупенъ общественъ капиталъ за изучаването на тѣзи хора, но ние, въ българското си нехайство, не сме и помислили дѣ отиватъ тѣ, на кои кариери се посветяватъ, изпълняватъ ли мисиата, която държавата имъ прѣдначаваше когато имъ отваряше вратитѣ на земеделѣческитѣ училища. Този общественъ капиталъ, не по-малкъ отъ шестъ милиона, не трѣбва да се захвърля. Ние сме длъжни да го оползотворимъ, ако не искаме да бждемъ обвинени въ нехайство и разточителностъ. Ние ще искаме, прочее, съ особенъ законъ да разрѣшимъ този въпросъ за привлѣчането на тия млади хора въ земеделѣието ни, което се нуждае отъ подготвени сили, отъ повече енергия и талантъ. Съ тѣхното привлѣчане ние ще може да създадемъ ония селски дѣятели, които отъ земеделѣческата кауза нѣма да правятъ „партизанска“ политика, а ще посветятъ силитѣ и познанията си на економическитѣ интереси на народа ни. Ние ще искаме да повдигнемъ и въпроса относително по-широкото възобновяване на пострадалитѣ отъ филлоксерата лозя. Молятъ добъръ приятель, г. Статковъ, имъ щастливата идея да прокара въ извънредната сесия закона за уреждането кредититѣ на онѣзи лозари, които желаятъ да посадятъ американската прѣчка. Ние ще искаме, щото този законъ да бжде разширенъ по такъвъ начинъ, щото отпущанитѣ отъ земеделѣческитѣ каси кредити да бждатъ безлихвени и, за да не губятъ лихвитѣ отъ земеделѣческитѣ каси, държавата да поеме загубата върху си, както сж направили други държави, опитността и вѣщината на които сж мѣродавни за насъ. Ние ще искаме, г-да народни прѣдставители, щото Народното Събрание, ако е възможно, да се занимае и съ другъ единъ въпросъ. Практически, може би,

той нѣма да се разрѣши, но, на всѣки случай, трѣбва да се тури начало на онай идея, която зрѣе бързо въ душата на българския народъ; ние мислимъ, че Народното Събрание трѣбва да земе само инициативата за дигане митницитѣ между България и Сърбия; ние ще ви предложимъ практически сръдства за постигането на това; ние ще искаме, най-сетнѣ, и сътрудничеството на двата парламента: въ София и Бѣлградъ. Твърдѣ е възможно, казвамъ пакъ, че практически послѣдствия да не се постигнатъ веднага, но ние ще туримъ щастливо начало и ще върваме въ здравия геній на двата славянски народа.

Ние ще искаме, г-да народни прѣдставители, тѣй сжко да се разрѣши и важниятъ въпросъ за послѣдството. Наслѣдствениятъ законъ, който безпокои не малко селското население, способствува, въ грамадна степенъ, на процеса на раздроблението на земята и отнема възможността за нейното поправилно използване. (В. Димитровъ: Твърдѣ късно сте се сѣтили.) Не сме се сѣтили късно; съ рѣшението на тия въпроси, ние ще отстрапимъ вашата почва и ще покажемъ, че социализмътъ е само патологическо явление въ нашия общественъ животъ. (В. Димитровъ: Твърдѣ сте силни на думи.) Вие сте по-силни на думи отъ насъ; ние ще покажемъ, че сме силни на дѣла. (В. Димитровъ: Сръщу ржженъ не се рита. — Г. Кирковъ: Приказки.) Това сж нашитѣ убѣждения. Ние ще искаме, г-да народни прѣдставители, още въ тази сесия на Народното Събрание уреждането съ особенъ законъ на спороветѣ за селскитѣ мери, както и учрѣдяването на полската полиция. Но ние ще искаме да извършимъ и други не маловажни работи. Вие виждате, че азъ начъртавамъ цѣла една програма, която, ще се съгласите всинца, не може да се изпълни въ 8 мѣсеца, и, ако сте добри патриоти, молѣте се тогава да властвуваме поне петъ години, за да разрѣшимъ тия важни въпроси. (Веселостъ. — С. Арсениевъ: Чини ми се, че само за това ги излагате, защото знаете, че нѣма да се реализиратъ.)

Г-да народни прѣдставители! Когато говоримъ за економическата политика на нашата страна, ние не може да не се спремъ и върху другъ единъ въпросъ. Както ви е извѣстно, прѣди 5—6 години бѣше гласуванъ законътъ за устройството на нашитѣ портове въ Варна и Бургазъ. Тая мѣрка, несъмнѣно, бѣше твърдѣ важна и на врѣмето се земаха мѣрки за нейното изпълнение. Бургазкиятъ портъ е почти на довършване, а Варненскиятъ се работи усилено. Трѣбва да призная тукъ, че взетитѣ тогава мѣрки бѣха важни и ние отдаваме надлежното значение. Когато се отпуснаха кредититѣ за направата на Бургазкия портъ, едновременно се гласува и законътъ, който прѣдвиждаше постройката на южно-българската желѣзница, прѣдначначението на която бѣше да алектантира, да подхранва съ своя трафикъ черно-морското ни пристанище. По една или друга причина, южнобългарската линия, която трѣбваше

да съставлява частъ отъ общата ни желѣзнопътна мръжа, остана недовършена. Паралелната линия се начена и за нейната недовършена постройка се похарчиха 7—8 милиона; по-късно, слѣдъ като се сключи конверсионниятъ заемъ прѣзъ 1899 г., паралелната линия, прѣдначена да поддържа трафика на Бургазкия портъ и да служи на търговскитѣ интереси на южнобългарското население, бѣше окончателно изоставена. Азъ считамъ, че една отъ най-важнитѣ задачи на всинца ни, безъ разлика на партия, трѣбва да бѣде правилното разрѣшаване на южнобългарския желѣзнопътенъ въпросъ. Постройката на паралелната линия, като главна желѣзнопътна артерия въ Южна-Вѣлгария, която ще оживи нейната търговия и ще повдигне въ грамадна степенъ значението на Бургазкото пристанище, трѣбва да се довърши. За нея сѣ потрошени вече 7.000.000 и тая сума ще отиде напрасно, ако не похарчимъ още 5.000.000 л., за да туримъ въ движение тая желѣзница, която ще съедини Бургазъ съ София. И така, направата на тая линия се налага не само отъ економическитѣ интереси на южнобългарското население и отъ общитѣ държавни интереси, но тя се налага още и за да осигуримъ трафика на Бургазъ, за да обединимъ нашата желѣзнопътна мръжа и да може да въдворимъ една правилна и рационална желѣзнопътна политика. Ето, въ какси думи, програмата, на която ние искаме да се посветимъ, и ето, въ какси думи, въпроситѣ, които ще искаме да разрѣшаваме и които се явяватъ като послѣдствие отъ разрѣшението на крупния финансовъ въпросъ, което правителството постигна съ такъвъ блѣскавъ успѣхъ.

Тия ми сѣ, г-да прѣдставители, бѣлѣжкитѣ, които имахъ да направя по отговора на тронното слово. Наистина, нѣмаше, може би, нужда да влизамъ въ толкова подробности, и истина е, че мнозина отъ васъ ме изслушаха не съ особно спокойствие, като ме обвиняваха, че засѣгамъ въпроси, на които мѣстото не било тукъ. Азъ мисля, обаче, че върху тия въпроси трѣбва повече и по-често да се спираме, ако искаме да създадемъ по-освѣжителна атмосфера за дѣятелностъ на Народното Събрание и ако искаме тя да бѣде по-плодовита, за да оправдаемъ довѣрието на избирателитѣ си. Може би, че веднага отъ тѣхното разискване да нѣма практически послѣдствия, но нека не се забравя, че равно или късно това ще се съзнае; когато се занимаваме съ тия въпроси, нека вѣрваме, че ние принасяме по-голяма полза на нашитѣ избиратели, отколкото когато по цѣли часове и дни разискваме по дребнитѣ и маловажни въпроси, възбуждани чрѣзъ интерпелациитѣ.

Най-подиръ нека се спра съ нѣколко думи и по въпроса за външната ни политика — по македонския въпросъ. (Я. Сакъзовъ: Г-нъ Даневъ каза, че за нея не бива да се говори.) Г-нъ Даневъ може да казва тѣй, но фактътъ, че ние сме свободни по всички въпроси, показва, че болшинството далеко не е тѣй раболѣпно, както се иска на нѣкои, отъ

зломислие, да го обвинятъ; фактътъ, най-сетнѣ, че мисълта е свободна тукъ, е твърдѣ утѣшителенъ и ние повече отъ насъ трѣбва да бѣдете доволни, г-нѣ Сакъзовъ.

Г-да народни прѣдставители! Нѣма да се спирамъ, за да разисквамъ въпроса относително външната ни политика въ нейното минало, защото бихъ се отвѣкълъ твърдѣ много, толкозъ повече че нѣмамъ възможность да третирамъ тукъ този въпросъ. Отъ нашата външна политика азъ ще засегна само единъ въпросъ, само една отъ нейнитѣ страни, дотолкозъ, доколкото той се намира въ връзка съ третия пасажъ отъ отговора на тронното слово: македонскиятъ въпросъ. И тукъ ще забѣлѣжа, че по него ще изкажа моитѣ възгледи.

М. Такевъ: Г-нъ Христовъ, тѣзи Ви възгледи не сѣ ли възгледи на болшинството?

Д. Христовъ: Значи, Васъ не интересува да се уясни единъ голѣмъ въпросъ, за който Вие миналата година казвахте, че съставлявалъ нѣкаква „енигма“ за Васъ? Докато има мракъ въ нашитѣ глави, който трѣбва да разсѣемъ, не е важно дали говоримъ отъ името на болшинството или не.

М. Такевъ: Повече за економическитѣ реформи казахте, че се сподѣлятъ и отъ болшинството, азъ бихъ желалъ да знамъ дали и този въпросъ се сподѣля отъ него.

Д. Христовъ: Не е важно! Какъвъ интересъ Вие имате отъ това?

М. Такевъ: Искамъ да знамъ дали е мнѣние на болшинството!

Д. Христовъ: Азъ не мога да удовлетвори това Ви любопитство; азъ искамъ, напротивъ, да Ви бѣда полезенъ, за да се прѣмахне „енигмата“, която скрещувала въ Вашия умъ. Азъ ще кажа моето мнѣние.

И така, г-да народни прѣдставители, когато се говори за македонския въпросъ, трѣбва да се има прѣдъ видъ, дали македонскиятъ въпросъ върху почвата на политическото си разрѣшение зависи изключително отъ насъ и до какви размѣри се простира ролята на Бѣлгария при това разрѣшение. Ние сме убѣдени, че македонскиятъ въпросъ засѣга едни отъ най-крупнитѣ интереси на великитѣ държави, че той засѣга интереситѣ не само на тия държави, но и на всички балкански народи, и че неговото разрѣшение може да се яви като послѣдствие на общото съгласие на интересующитѣ се държави, върху почвата, ако мога да кажа, на едно примирение на интереситѣ имъ, безъ да се прибѣгва до репресалии или до каквито и да било извънредни мѣрки. Но прѣди да отхвърта политиката, на която ние сме привърженицитѣ, и прѣди да посоча на туй, което ти е направила зарадъ него, азъ съмъ длѣженъ да хвърля, макаръ и въ какси чѣрти, погледъ върху недавнашното минало.

Ако действително македонският въпрос, разрѣшенъ по формулата, която би удовлетворявала желанието на българския народъ, не зависи изключително отъ неговата мощъ, а главно отъ подкрѣпата на великитѣ държави, то какво ние сме направили въ миналото на нашата политика и какво правимъ днесъ, за да създадемъ тая необходима, тая наложителна подкрѣпа на великитѣ сили и да привлѣчемъ тѣхнитѣ симпатии за въ полза на общото дѣло? Защото, г-да народни прѣдставители, не само днесъ и не само прѣди 5—6 години ние сме свидѣтели на метежитѣ и смутоветѣ въ Македония; ако би било възможно въстанията да угаснатъ днесъ, нѣма да се минатъ и 5 години и нови сътресения ще обзематъ наново Македония. Но какво ще бѣде положението ни и какви ще бѣдатъ послѣдствително отъ тѣзи сътресения, ако ние не сме приготвени, за да ги оползотворимъ за интереситѣ на македонското население? Опитътъ и миналото показватъ, че това население, което винаги е дигало своята глава противъ неудовлетворителния за неговото съществуване режимъ, е прѣкарвало тежки разочарования; тежкиятъ режимъ не е могълъ да се унищожи, нито пъкъ може да се отстрани нѣкога само съ неговата сила и упоритостъ. Вълненіята, станали прѣди шестъ години въ Турция, арменскитѣ кланета и всички конфликти, избухвали между централната властъ и населяющитѣ Македония народи, сж се завършвали съ кървави и печални послѣдствия. (М. Такевъ: Теню Начовъ е на друго мнѣние!) България даже ако имаше възможностъ и ако нейнитѣ рѣцѣ бѣха развѣзани, за да се намѣси въ хроническитѣ конфликти, тя пакъ не би могла да направи нищо, защото, да не си правимъ илюзии, военната сила на Османската империя е много по-могуществена отъ нашата. Какво, прочее, трѣбва да се направи? На този въпросъ отговори отчасти нашето минало, което нека споменемъ, прѣди да обсъдимъ настоящето положение на македонския въпросъ. Миналото на външната ни политика, която датира отъ 15—16 години, далеко не съотвѣтствува на интереситѣ на македонския въпросъ. Ако е толкова необходимо да привлѣчемъ симпатиитѣ и подкрѣпата поне на нѣкоя отъ европейскитѣ държави и ако тая подкрѣпа ние успѣемъ да намѣримъ, ние ще дадемъ, несъмнено, голѣмъ и цѣненъ приносъ при разрѣшението на въпроса. Г-да народни прѣдставители! Когато говоримъ за великитѣ европейски държави, нѣма какво да ни смущава и нѣма защо да не бѣдемъ откровенни. Не сме ние, отъ които зависятъ тайнитѣ на тѣхната дипломатия. Въпроситѣ, които може да се третираатъ туку, сж общеизвестни. Въ миналото нашата външна политика бѣше неспособна да рѣши най-важното условие за правилното развитие на македонския въпросъ, а именно да осигури подкрѣпата на нѣкоя отъ европейскитѣ държави, интереситѣ на която да съвпадатъ съ естественото разрѣшение на македонския въпросъ. Въ миналото нашата политика се гордѣе съ своята „блѣскава

изоляция“. Каквито събития и да биха се случили въ Балканския полуостровъ, тя бѣше некадърна да издигне своя гласъ, своята дума за съдбинитѣ на македонското население. Кой бѣха причинитѣ на това изолирано, спрямо македонския въпросъ, положение? При днешната групировка на великитѣ сили, на Балканския полуостровъ има двѣ главни политически течения, прѣдставлявани едното отъ Русия, а другото — отъ Австрия, които отъ своя страна прѣдставляватъ двѣтѣ групи, на които Европа е раздѣлена днесъ. Ако действително ние искахме да съдѣйствуваме искрено за разрѣшението на македонския въпросъ, ние трѣбваше да направимъ всичко, за да се доближимъ до Русия, тѣй като нейнитѣ исторически интереси, нейнитѣ политически стремления съвпадатъ напълно съ интереситѣ на България и благоприятствуватъ македонския въпросъ, тогавъ когато Австрия, прѣдставителка на другия отъ въоръженитѣ лагери на Европа, се явява само клиентинѣ на Македония. И когато ние се намирахме въ рѣцѣтъ ѝ, при антинационалната ни политика въ миналото, какво бихме могли да направимъ, какъ бихме могли да използваме събитията въ Македония? Питамъ ви, г-да народни прѣдставители, ако ние оставахме и занаяпрѣдъ въ сѣщитѣ враждебни отношения съ Русия, въ каквито се намирахме прѣди, когато плувахме въ водитѣ на другитѣ държави, които не отговаряха на народнитѣ ни традиции, какъ можехме да се застъпимъ и да издигнемъ гласа си за Македония, ако бѣхме лишени отъ нейната подкрѣпа, респективно подкрѣпата на ония държави, които се намиратъ въ политически съюзъ съ нея? Тая подкрѣпа Австрия, на която се опирахме въ миналото, не можеше да даде, защото, както казахъ, тя е сама клиентка и съперница намъ за Македония. Ние не можехме да търсимъ отъ нея никаква инициатива и никаква подкрѣпа, защото, както вече казахъ, тя и държавитѣ, които вървятъ съ нея, иматъ свои собствени интереси въ Балканския югъ и защото тѣ сами сж клиенти на страдающата страна, въ която искаме да изгрѣе зората на политическата свобода.

Че наистина, г-да народни прѣдставители, положението на работитѣ е таквозъ, не сж нужни никакви доказателства. Македонскиятъ въпросъ, който отъ 7—8 години се развива върху чисто политическа почва, македонската мисълъ, която взима сѣ по-голѣми размѣри и захваща да привлѣча вниманието не само на Балканскитѣ държави, но и на цѣла почти Европа, влѣзоха въ новото направление, само слѣдъ като външната ни политика прѣтърпѣ първия прѣломъ и се отклони отъ посоката, въ която се направляваше додѣто враждебнитѣ ни отношения съ Русия се възвеждаха отъ политическата система на Стамболова едвали не въ държавна доктрина. Въ периода, въ който ние стоимъ редомъ съ централнитѣ държави на Европа, македонскиятъ въпросъ бѣше свършено затрѣненъ и за никакви реформи въ Македония не ставаше

дума прѣдъ европейското общество. Тоя въпросъ, може да се каже сѣкло, не съществувахе за нея. Това е извѣстно на всинца ви и по това не може да се дебатира. Но колебанитѣ, които външната ни политика прѣкара слѣдъ падането на Стамбуловия режимъ, не можаха така сѣщо да ни осигурятъ необходимата поддрѣпка, която би ни спасила отъ злочестата и пасивностъ, за да можехме да се възползуваме отъ сѣдбоноснитѣ събития за Турция прѣзъ Гръко-турската война, когато бѣ поставена въ тежки затруднения, въ една остра политическа криза, когато военнитѣ ѣ сили бѣха съсрѣдоточени на южната ѣ граница. България за да заплати данѣта на черната си неблагодарностъ спрѣмо своитѣ освободители, не можѣ да направи нищо за македонското дѣло. Иронията на миналото бѣше горчива: България даже не можѣ да издигне гласа си за тия сѣщитѣ реформи, за които цѣла Европа говори днесъ. Кои бѣха причинитѣ да се питаме повторно? Защо европейската дипломация принуди България, заедно съ Сърбия и Ромѣния, да не взематъ участие въ избухналата война? Защо бѣха принудени да застанатъ върху почвата на прословутото *statu quo*, на онова сѣщо *statu quo*, което възвежда кървавата сѣдба на Македония въ отвратителна политическа система? Защо дипломатията пропусна тѣй сгодния моментъ, за да разрѣши македонския въпросъ върху почвата на договоритѣ и да осигури, по тоя начинъ, мира и спокойствието на Балканитѣ? Защо, ви питамъ, дипломатията, вмѣсто да поеме македонското дѣло въ рѣцѣтъ си, наложи на България, Сърбия и Ромѣния унижителния неутралитетъ прѣзъ 1897 г.? Защо именно тогава се появи прочутото съглашение между Австрия и Русия, което не бѣ нищо друго, освѣнъ санкциониране на Балканското *statu quo*? Кои бѣха причинитѣ ви питамъ повторно? Причинитѣ се криеха въ нашето минало. България пожена плодовѣтъ въ Гръко-турската война на това си безумно минало. До това врѣме, до избухването на тия сѣдбоносни събития, България, съ своята било антинационална, било двулична политика, не можѣ да си осигури симпатитѣ, а най-важно, довѣрието на една отъ съперничающитѣ сили на Балканския полуостровъ, на Русия именно, на която бихме могли да се опреѣмъ, когато настѣпи врѣме да се разрѣшава македонскиятъ въпросъ. И ако, г-да народни прѣдставители, разискваме откровенно грѣшкитѣ и заблужденията на миналото си; ако признаваме по силата на нѣпната, че не може да вървимъ съ лагера на европейскитѣ държави, начело който въ Балканитѣ стои Австро-Унгария, понеже тя сама е претендентката за Македония, на която ѣ сѣ нужни южнитѣ морски брѣгове; ако ние сме принудени да вървимъ съ нашитѣ освободители, съ Русия — и то ако не по нравственъ дългъ, то поне отъ името на интереситѣ си, — Русия, която прѣдставлява идеитѣ и теженията на двойния съюзъ, то въ продължение на изтеклитѣ 10—15 години какво направихме ние, за да укрѣпимъ нейната вѣра и

чувства къмъ насъ? Когато, за съжаление, разрывѣтъ между Русия и България избухна, ние направихме всичко да прѣдставимъ България отдалечена отъ нея, да прѣдставимъ Русия за най-непримиримия врагъ на България, която тя създаде съ неизгѣримитѣ си жертви, и се хвърлихме безумно, съ неблагодарността си, непозната въ историята, въ поктетѣ на онаи именно държава, която никога не е дозволвала на България и нейнитѣ правителства да издигне слабия си гласъ за сѣдбата на македонското население. Ето защо първата задача на днешното правителство и на партията, която държи браздитѣ на управлението днесъ, бѣше, като заличи раниитѣ на миналото, доколкото туй е възможно, да спечели симпатитѣ, симпатитѣ отново, а най-важно, да си осигури поддрѣпката на великата ни освободителка, цѣто при настѣпающитѣ събития да разчитаме на нейната инициатива за въ полза на македонскитѣ реформи. Има ли, питамъ ви, по висока държавническа идея отъ тая за насъ? И направили ли сме нѣщо въ туй отношение ние? Събитията, на които бѣхме свидѣтели тая година; величествената манифестация на Шинка; беззавѣтно изказания изразъ на народнитѣ чувства, когато рускитѣ гости стѣпиха на напоената съ крѣвѣта на тѣхнитѣ синове и брати земя, — всичко това доказва, че България е успѣла да разрѣши най-трудната задача, когато става дума за македонското дѣло, (К. Досевъ: Ами Фирмилиановиятъ въпросъ?) именно, че тя си е придобила отново довѣрието и че си е осигурила поддрѣпката на една отъ най-могущественитѣ държави на Европа, слѣдователно, и на единъ отъ нейнитѣ политически съюзници, двойниятъ, отъ който зависи сѣдбата на македонския въпросъ. Да, г-да народни прѣдставители, напомнимъ ми за Фирмилиановия въпросъ. Но тукъ мога ли да не съжалявамъ нашето политическо скудоумие? Фирмилиановиятъ въпросъ даже ако не съществувахе, ние трѣбваше сами да го повдигнемъ. Какво прѣдставлява отъ себе си, ви питамъ, Фирмилиановиятъ въпросъ, единъ въпросъ, който интересува само архивата, само църковнитѣ интереси, които отстѣпиха отдавна на голѣмитѣ политически интереси? Събитията въ послѣдно врѣме доказватъ блѣскаво това. Каква важностъ прѣдставлява Фирмилиановиятъ въпросъ днесъ именно, когато надъ него се издига крупниятъ въпросъ за политическата свобода на Македония? И ако ние блѣнуваме да видимъ осѣществени политическитѣ реформи за Македония, каква е опасността отъ Фирмилиана? Когато погледѣте на широкитѣ перспективи, които се рисуватъ днесъ отъ надвигающитѣ се събития на Балканитѣ, кой отъ васъ ще ми посочи незабѣлзвания дѣгълъ въ тѣхъ, въ който се мѣрка църковната шанка на прословутия тоя Фирмилианъ? И така, г-да народни прѣдставители, най-важната задача, която имаме да разрѣшимъ за въ интереса на Македония, тя бѣше да осигуримъ симпатитѣ и поддрѣпката на една отъ великитѣ държави, която не можеше да бѣде

друга, освѣтъ Русия; а тая задача може да считаме за щастливо разрѣшена. Въ историята, както и въ живота на народитѣ има въпроси, по които не се говори, но които се подразбиратъ. И азъ съмъ убѣденъ, че вие всинца, на каквито и политически лагери да принадлежите, имате дълбоката вѣра въ постигнатото дѣло. Слѣдъ придобитото и заякнало довѣрие на Русия, България може да очаква спокойно събитията. Инициативата за въ полза на македонскитѣ реформи е вече само единъ въпросъ на врѣмето. А когато за рѣшението македонския въпросъ осигурената поддръжка на европейскитѣ държави е едно отъ първитѣ и най-необходими условия и когато вие я намирате обезпечена отъ политиката на партията, която води съединитѣ на народа ни днесъ, вие сте длъжни да признаете всинца, че вие може да считаме македонския въпросъ разрѣшенъ почти наполовина, или поне че вие сме направили най-рѣшителната крачка. Оттукъ натѣй на насъ остава да чакаме само естественото развитие на събитията. Немъ всичко това, г-да народни прѣдставители, сж голословни заключения, които не се потвърждаватъ отъ днешната политическа обстановка? Кажете ми тогава кога другъ пътъ въпросътъ, ако не за автономията, то поне за реформитѣ въ Македония, е занимавалъ тѣй живо европейскитѣ сили? (К. Досевъ: Това на какво се дължи?) Въ борбата едно врѣме противъ русофилството нашитѣ приятели тукъ, социалиститѣ, черпѣха своитѣ аргументи отъ статиитѣ въ рускитѣ вѣстници, за да доказватъ своята русофобска теза. Тѣ ни казваха тогава: ето какви сж завѣтнитѣ идеали на Русия: тя иска да смаже България. И за своята прѣвзета цѣль, тѣ цитираха статиитѣ отъ руския печатъ въ туй именно врѣме, когато България бѣше измѣнила на своето историческо призвание и на своитѣ традиции и когато, въ ролята си на едно жалко оръжие на чуждитѣ интереси въ Балканския полуостровъ, тя бѣше се обърнала, въ рѣцѣтѣ на славянскитѣ ни врагове, въ рѣженъ противъ нашитѣ освободители. Защо не цитирате обаче днесъ тия сѣшитѣ руски вѣстници? (Г. Кировъ: Вѣстникъ „Новости“ ли?) Защо не се вслушвате въ общественото мнѣние на Европа, прѣдставлявано отъ нейната преса? И ако не оспорвате факта, че за прѣви пътъ днесъ се издига въпросътъ за реформи въ Македония (Г. Кировъ: Никакви реформи!) и че благодарение на политиката, слѣдвана отъ прогресивно-либералната партия, г. Каравеловъ можѣ да се похвали даже въ своя вѣстникъ, че е отбѣлгзаниитѣ ѝ въ бѣдѣще генералъ-губернаторъ, (Смѣхъ отъ дѣсницата.) — не показва ли това, че България се намира въ добрия пътъ?

В. Димитровъ: Това е кафейна политика, г-нъ Христовъ! Тѣй може да се говори въ кафене за външната политика, но не и отъ трибуната на Народното Събрание. (Глътка.)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Моля ви, пазѣте тишина, г-да народни прѣдставители!

Д. Христовъ: Но не е само това, г-да народни прѣдставители. Има нѣщо по-важно, и то е, че вие всинца, привърженицитѣ на политическитѣ партии, които засѣдаватъ тукъ, вие всинца, безъ разлика на чувства и убѣждения, ще вървите, щете-нешете, въ избрания пътъ, който прогресивно-либералната партия отъпка и на който ние забихме жалонитѣ, които показватъ историческия пътъ на България. И колкото въ вашитѣ партийни страсти и увлѣчения ще ни отказвате заслугата, ще ни атакувате и обвинявате даже, сѣ пакъ смирено ще навеждате главата си прѣдъ патриотическото дѣло, щото, когато бждете повикани да поемете кормилото на държавния корабъ, да тръгнете въ избрания и прѣдопрѣдѣленъ пътъ и съ това да осветите идеитѣ, за които сж се борили нашитѣ стари ветерани, които мнозина отъ васъ люто сж прѣслѣдвали и въ които, най-сетѣ, се намира залогътъ на честитата бѣднина на нашето отечество. (Продължителни ръкоплескания отъ дѣсницата. Г-нъ Министъръ-Прѣдседателъ и нѣкои прѣдставители отъ дѣсницата поздравляватъ г. оратора когато си отива на мѣстото.)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Г-нъ Такевъ има думата, обаче часътъ е 6; ако може да свърши....

М. Такевъ: Нека започна. (Отъ трибуната.)

Г-да прѣдставители! Азъ съмъ единъ отъ онѣзи народни прѣдставители, които отдаватъ голѣмо значение на тронното слово и на неговия отговоръ, и азъ апелирамъ не само къмъ народното прѣдставителство, но и въобще къмъ българския народъ, да не ни вмѣнява въ вѣрѣда, или, по-право, да не ни вмѣнява въ грѣхъ, ако ние, по случай троннитѣ слова, употребимъ 10—15 или 25 дена, защото, г-да прѣдставители, тронното слово и неговиятъ отговоръ сж ония моменти, когато народното прѣдставителство упражнява своя ефикасенъ контролъ надъ управлението на страната. България има едно своеобразно парламентарно управление, дѣто изпълнителната и законодателната власть не сжществуватъ едновременно въ дѣйствителностъ. Тѣ на книга сж писани, че сжществуватъ, en effet не сжществуватъ. Народното прѣдставителство, което е контролъ надъ изпълнителната власть, само 2 мѣсеца прѣзъ годината засѣдава, а изпълнителната власть останалитѣ 10 мѣсеца управлява тѣй, както за благоразсѣди. Нашиятъ парламентъ, въ изключение на всички други западни, засѣдава само 2 мѣсеца и ние нѣмаме възможностъ всѣки денъ да контролираме дѣлата на правителството, както става въ Англия, както става въ Франция, както става и навсѣдѣ, дѣто парламентитѣ сж перманентни, постоянни. А тѣй, както е у насъ, ние намираме само по случай тронното слово да изкажемъ доколко правителството, доколко изпълнителната власть се е съобразявала съ законитѣ на страната, доколко тя е изпълнила заповѣдитѣ на туй прѣдставителство и каква директива трѣбва да ѝ се посочи, за да може да излѣзе управлението така, както

желае народното прѣдставителство. Ето защо, г-да прѣдставители, тронното слово и неговиятъ отговоръ за насъ и за нашия парламентаренъ строй сж пѣща необходими и, за да не дойда въ противорѣчие съ почитаемото болшинство, азъ тутакси искамъ да цитирамъ, (Смѣхъ отъ крайната лѣвица.) че на това мнѣние е и уважаемиятъ г. Д-ръ Даневъ. И много скърбя, че ми казаха пѣкои приятели, че той, по случай даването на своята декларация по отговора на тронното слово тази година, като че е изказалъ едно съжаление, или, по-право, едно желание, колкото е възможно по-малко да се говори, защото ние като че ли съставляваме едно изключение на континента и говоримъ по 25 дена по поводъ отговора на тронното слово. На страница 58 отъ стенографическия дневници на VIII-то Обикновено Народно Събрание, дѣто г. Даневъ е взелъ рѣчта да говори по отговора на тронното слово, той е далъ слѣдующето грамадно значение на дебатитѣ по тронното слово. Той казва: „Г-да народни прѣдставители! При кратковрѣмността на сесията на нашето законодателно Събрание, при многото работи, които прѣдстои да разгледаме и рѣшимъ, единствениятъ най-сгоденъ случай да упражнимъ едно отъ правата, които ни дава конституцията, т. е. да изкажемъ своитѣ възгледи както по вътрѣшната, така и по външната политика на министерството, е именно днешниятъ день, при разискването отговора на тронното слово. Въ други мѣста, дѣто парламентитѣ засѣдаватъ съ мѣсеци наредъ, народнитѣ прѣдставители иматъ твърдѣ често случай съ интерпелации или по другъ начинъ да изкажатъ своитѣ възгледи по вътрѣшната и външната политика. У насъ това, както казахъ, при кратковрѣмността на сесията, едвали е възможно да се направи. Прочее, ще ви помоля да имате търпѣние и ме изслушате по всичкитѣ пунктове, които се съдържатъ било въ тронното слово, било въ отговора“. (Нѣкой отъ болшинството: И сега кой ви забранява?) Ето защо, г-да прѣдставители, азъ като напълно съмъ съгласенъ съ мнѣнието на уважаемия Министъръ-Президентъ, казано прѣди 6 години, искамъ не само да не се упрекаваме, било отъ министерската трибуна, било отъ депутатскитѣ скамейки, било отъ нашето обществено мнѣние, че сме много дрънкали по отговора на тронното слово, а да се признае това като нѣщо необходимо, като полезно, като безусловно необходимо за една парламентарна страна като България, дѣто Народното Събрание засѣдава само два мѣсеца. Ефикасниятъ контролъ, истинскиятъ народенъ суверенитетъ ще се изрази именно въ този моментъ, когато ние засѣдаваме. Но понеже това е кратко врѣме, ние ще трѣбва въ всичкото туй врѣме да изкажемъ всичко онуй, което сме наблюдавали въ десетѣ мѣсеца, и всичко онова, което желаемъ да се извърши въ промежутъка отъ тая сесия до слѣдующата.

Тукъ, г-да прѣдставители, уважаемиятъ г. Министъръ-Президентъ ще ми позволи да направя още

двѣ малки забѣлѣжки и то затуй, защото въ мое отсъствие като че сж направени двѣ инсинуации противъ мене, едната отъ които е, че често пѣти съмъ занимавалъ трибуната съ четене на безполезни вѣстникарски работи, съ цитиране на вѣстници и на дневници, (Нѣкой отъ дѣспичата: Много право!) и, второ, г-да прѣдставители, изказва се едно желание отъ г. Министъръ-Президента, да се не напада особата на Княза, да се не говори за цивилната листа, да се не говори за положението на Княза въобще, защото има едно отговорно министерство, което трѣбва да отговори и задъ гърба на което трѣбва да стои Държавниятъ Глава.

Г-да прѣдставители! Азъ съмъ много младъ на политическото поприще и всѣкога съмъ ималъ за ръководяща идея да се вслушвамъ въ мнѣнията, да подражавамъ дѣянията на по-умнитѣ и видни наши политически мъже. И когато азъ съмъ излизалъ отъ тази трибуна, азъ често пѣти можахъ да бъда упрекнатъ въ плагиатъ, защото често пѣти въ моитѣ мисли този, който много по-рано ги е казалъ, можеше да види себе си. Затуй, г-да прѣдставители, недѣйте ми въмнява въ грѣхъ, ако азъ често пѣти съмъ цитиралъ вѣстници и дневници. Въ това отношение азъ всецѣло съмъ подражавалъ уважаемия г. Даневъ. Пакъ прѣдъ мене, г-да прѣдставители, се намира дневникътъ на VIII-то Обикновено Народно Събрание, когато азъ за пръвъ пѣтъ имахъ честта да бъда народенъ прѣдставител и да се запозная съ г. Данева, който минаваше тогава за шефъ на цанковистката група и бѣше единъ отъ подпрѣдседателитѣ на Народното Събрание. Въ втората редовна сесия на сѣщото туй Народно Събрание, г. Даневъ отъ тази трибуна, като критикуваше външната политика на покойния г. Стойловъ, той си послужи съ три аргумента: първиятъ аргументъ бѣ, че в. „Neue Freie Presse“ е укорявалъ политиката на г. Стойлова и цитиралъ нѣкакъвъ разговоръ, за който г. Даневъ отъ тази трибуна искаше смѣтка отъ г. Стойлова; вториятъ аргументъ бѣше една брошура, която г. Даневъ цитира отъ тази трибуна — „La Bulgarie à la veille d'une crise“, дѣто се казваше слѣдующето пѣщо: че промѣненето на Стамболовия режимъ не е нѣщо ново за дипломатията, защото въ България има една рѣка, която направлява така положението, што България да бѣде единъ оплотъ противъ Русия. И пита г. Даневъ тогавашния Министъръ на Външнитѣ Работи: „Кажете ни, г-нѣ министри, какво ще отговорите на тази брошура? Кажете, коя е тая вълшебна рѣка, която направлява така политиката на България, што да създава отъ нея единъ оплотъ противъ Русия?“ Трета една брошура, „Boris oder Assen“, излъзала на нѣмски езикъ — кой ще бѣде послѣдникъ на българския прѣстолъ: дали князь Борисъ или князь Асенъ, синъ на първия князь. И за нея брошура г. Даневъ говори на покойния Д-ръ Стойловъ. (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: За такава брошура азъ не съмъ говорилъ!) Г-нѣ Даневъ, прочее, отъ тази трибуна цитираше

на г. Стоилова що е казалъ в. „Neue Freie Presse“ издаванъ вѣнъ отъ България; що съдържа брошурата „La Bulgarie à la veille d'une crise“ и, най-послѣ, какво е руското обществено мнѣние, изразено чрѣзъ „Московскія Вѣдомости“, и искаше смѣтка за съдържанието на статиитѣ, писани въ „Московскія Вѣдомости“. Ако, г-да прѣдставители, уважаемиятъ Пръвъ Министъръ, който е единъ отличенъ ораторъ като опозиционеръ и като правителство, искаше отъ тази трибуна отъ тогавашния Пръвъ Министъръ, г. Стоиловъ, смѣтка за политиката, която се съдържаше въ иностранната преса и за която достойно г. Стоиловъ отговори — трѣбва да го признае, че той не може да носи отговорността за това що се пише въ анонимни брошури и въ издавающитѣ се вѣнъ отъ България вѣстници, — г. Д-ръ Даневъ не можеше и не трѣбваше да бжде този, който можеше да ме упрекне, че ви съмъ занимавалъ съ четене — на що? — не на „Биржевія Вѣдомости“, не на „Московскія Вѣдомости“, не на „Neue Freie Presse“, а на програмата на прогресивно-либералната партия, на рѣчитѣ, изказани отъ уважаемия г. Д-ръ Даневъ и отъ негови приятели въ Народното Събрание, и на статии, писани въ самия органъ на уважаемия г. Даневъ. Какво излиза, г-да прѣдставители? И вие одеѣ имате смѣлостта да ми казвате: вѣрно е, че ще Ви укоряваме, когато четете вѣстници. Въ това отношение азъ подражавамъ на г. Данева и ще продължавамъ да го подражавамъ.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Само си вземете за правило да говорите така, както азъ говорѣхъ: да четете два реда, три реда, а не да цитирате цѣли вѣстници и списания. (Смѣхъ въ крайната лѣвица и лѣвицата.)

М. Такевъ: Г-да прѣдставители! Както чухте отъ г. Министъръ-Президента, тукъ въпросътъ не е въ сжщността, но въ количеството на цитирането. Г-нъ Даневъ цитира два реда, азъ цитирамъ 12 — коя е нормата, азъ съмъ сждията, (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Така е.) както и вие бѣхте сждия на цитираното отъ „Neue Freie Presse“ и отъ „Биржевія Вѣдомости“. Значи, колкото се касае до quantum'a, до количеството на цитираното, повтарямъ, то е работа на лична оцѣнка, г-нъ министре!

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: За мене бѣше въпросътъ да не губимъ врѣме.

М. Такевъ: Интересно е, г-да, да знаемъ, защо можемъ да имаме 2 мѣрки за мѣрене.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Какви двѣ мѣрки, г-нъ Такевъ?

М. Такевъ: Г-нъ Даневъ ни казваше и прѣдварително апелираше къмъ тогавашното болшинство, да има търпѣнието да го изслуша, защото този е важенъ моментъ, когато се дебатира тронното слово,

(Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Азъ Ви слушамъ.) и г. Даневъ въ своитѣ аргументи се силаваше и на иностранната преса, а когато дойде да се мѣри управлението, по нашето мнѣние, на сжщата тази партия, която бѣше тогава въ опозиция, на тази страна, тогава намъ се отказватъ тия срдства; (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Ехъ, холанъ!) тогава ни се казва, както казва г. Даневъ, че трѣбва да бжде по-умѣрени въ цитирането. И азъ, г-да прѣдставители, въ това отношение ще удовлетвори желанието на г. Данева. Въ своитѣ цитати, които ще прочета днесъ и утрѣ отъ тази трибуна, (Смѣхъ въ крайната лѣвица и дѣсницата.) азъ ще се ползувамъ само съ кратки извлѣчения и ще направя не повече отъ това, което е правилъ уважаемиятъ г. Даневъ. Г-нъ Даневъ занимава — и това ще видите отъ дневницитѣ — едно цѣло засѣдание въ VIII-то Обикновено Народно Събрание да обяснява само единъ въпросъ — лопата вѣншна политика на тогавашното правителство.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Цѣло засѣдание — това не е право!

М. Такевъ: Дневницитѣ сж тукъ и вие нѣма, освѣнъ да ги видите.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Повече отъ $\frac{3}{4}$ не съмъ говорилъ.

М. Такевъ: Нѣма какво да споримъ върху това, защото и г. Даневъ, и азъ, и други бѣхме народни прѣдставители тогава и помнимъ добръ продължителността на това говорене и ефекта, който то произведе.

Но, г-да народни прѣдставители, азъ въ своитѣ цитирания или, по-право, въ свой начинъ на дебатирание на тронното слово имамъ още една възможность да правя тѣзи цитати. Защо? Защото изпѣлнявамъ единъ дългъ, вѣнненъ намъ отъ г. Данева, като опозиционеръ, когато ще дойде той на властъ.

Какъ бѣ тукъ единъ день, отъ тази трибуна, когато уважаемиятъ г. Даневъ, като критикуваше управлението на г. Д-ръ Радославова и като намираще, че то не отговаря на законитѣ на страната, че имало насилия по изборитѣ и пр., за което ще говоря малко по-послѣ, тогава единъ народенъ прѣдставителъ, който сега е покойникъ — Къойбашиевъ — попита г. Данева: „но какъ, мислите ли вие, че всичко това, което проповѣдвате, да го приведете въ изпѣлнение“? Г-нъ Даневъ, безъ да се стѣсняя, е казалъ една много знаменателна дума: „Увѣрявамъ Ви, г-нъ Къойбашиевъ, че по-скоро ще си строшимъ главата, т. е. ще паднемъ като правителство подиръ изборитѣ, отколкото да отстъпимъ отъ тия принципи, които проповѣдваме“. Г-нъ Даневъ е поддържалъ, че той има извѣстни начала, които ще ги поддържа и че той по-скоро

ще си строши главата, т. е. ще падне отъ властта, но отъ тѣзи начала нѣма да отстъпи. То не е още много важно. Но на сѣщото това мѣсто г. Д-ръ Даневъ, като отговори на г. Радославова, който му казваше, че ще видимъ и васъ когато ще дойдете да управлявате, г. Даневъ му казва слѣдующето: „Ние, г-нѣ Радославовъ, отговаряме за нашитѣ дѣла и, ако нѣкога поемемъ властта, ние ще имаме право да се изложимъ на вашитѣ укори, ако не слѣдваме това, което днесъ проповѣдваме“. Ето защо, г-да прѣдставители, ако г. Даневъ е взелъ голѣмия ангажментъ да слѣдва туй, което той проповѣдва, намъ ще ни дадете право да се взрѣмъ въ това, което той прави, (Министъръ-Прѣдседателъ: Д-ръ С. Даневъ: Кой ви отказва това право, за Бога?), за да видимъ дѣйствително ли той управлява така, както е обѣщавалъ.

Ето защо, г-да прѣдставители, за да можемъ ние да оцѣнимъ добръ управлението на една страна, за да оцѣнимъ програмата на едно правителство, намъ ще трѣбва непрѣмънно да се изрѣмъ въ неговитѣ дѣла, да обрѣнемъ туй, което е казвано, проповѣдвано, писано и обѣщавано, да го сравнимъ съ дѣлата и да кажемъ: вѣрно е това, което тѣ сж обѣщавали, направили го, ще имъ снемемъ палка. Ако ли же пѣкъ се докаже, че туй, което е проповѣдвано, че туй, което е обѣщавано, че туй, което е писано, не съотвѣтствува съ това, което се върши днесъ, тогава ще ми дадете правото да искамъ отъ г. Данева да си строши главата, т. е. да падне отъ властта, защото не изпълни своитѣ задължения. А, г-да прѣдставители, за да мога да бъда толковъ смѣлъ, безспорно е, че вие ще ми дадете това право, да се повърна малко назадъ, въ оная епоха, когато г. Даневъ и приятелитѣ му бѣха на лѣвицата, когато пишеха своята програма, когато пишеха вѣстници, когато правѣха митинги и отъ тази трибуна се изказваха за онѣи сладки надежди, които даваха на българския народъ, да сравнимъ тия нѣща съ това, което става днесъ, и да дегажираме истината.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Ама педѣйте повтаря това, което миналата година казахте, г-нѣ Такевъ!

П. Пешевъ: Може да сте го забравили. (Смѣхъ въ крайната лѣвица и лѣвицата.)

М. Такевъ: Туй имаше да Ви кажа, г-нѣ Даневъ, прѣдварително, за да се установимъ единъ нѣтъ завѣскога върху онуй положение, което азъ се помѣжихъ въ извънредната сесия да създадемъ тукъ, — да имаме малко по-дълга паметъ, да не забравяме така лесно онуй, което вчера сме казвали и писали, а днесъ да казваме: „тогава ние гледахме прѣзъ прѣсти на работитѣ, ние бѣхме далечъ отъ властта и не знаехме всѣкитѣ нейни приятности и неприятности, но днесъ, когато управлението е

въ рѣцѣтъ ни, виждаме, че много работи има проповѣдвани на въздуха“. Добръ, азъ ще имамъ случай да ви цитирамъ какво е мнѣнието на г. Данева за една партия, която е проповѣдала на въздуха. (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Това го казахте миналата година.)

Г-да прѣдставители! Че не съмъ азъ първиятъ, който си служи при дебатитѣ по отговора на тропното слово съ цитиране на вѣстници, съ цитиране на дневници, азъ ви посочихъ дневника, дѣто е говорилъ г. Даневъ. (Т. Начовъ: Прочетѣте го още веднажъ!) Но така бѣше практиката, така бѣше всекога въ Българското Народно Собрание, и затуй покойниятъ Д-ръ Стоиловъ, когато му въ-вираха неговата политика, каква била тя, казана на банкета въ Нѣвентъ — пакъ отъ уважениа г. Даневъ и много повече отъ г. Сава Иванчовъ, — г. Стоиловъ не отиде да казва, както казва г. Даневъ: „по-малко ми цитирайте, ние не сме послѣдователи, защото бѣхме вѣнъ отъ управлението, прѣзъ прѣсти гледахме на него“. Азъ намирамъ единъ достоенъ отговоръ, даденъ на тия упреци отъ покойния Д-ръ Стоиловъ, и при всѣкитѣ негови погрѣшки, които можемъ да признаемъ въ неговото управление, трѣбва да признаемъ, че той достойно е отговорилъ на тия упреци и не се е прѣструвалъ на ахъмакъ. Пакъ намирамъ въ стенографическитѣ дневници на Народното Собрание, за да докаже той на г. Данева, на г. Сава Иванчова и на онѣи приятели, които го упрекаваха за неговата външна и вътрѣшна политика — и трѣбва да спомена тукъ, че това е специално по интерниранията, за които специално е говорилъ г. Даневъ и мнѣнието на когото ще цитирамъ по-послѣ. Г-нѣ Даневъ тогава, ако се не лѣжа, упрекаваше покойния Д-ръ Стоиловъ, че той не е допусналъ нѣкакви идеални гаранции въ закона за полицията, че нѣма да ставатъ произволни интернирания. Тогава тѣ се силаваха на едно мое прѣдложение, което бѣхъ направилъ въ 1894 г., да се отмѣни административното интерниране и да се замѣни съ сѣдебното. И съ това искаха да изкаратъ, че Д-ръ Стоиловъ не бѣ послѣдователенъ, защото, бидейки въ оппозиция, укорявалъ интерниранията, а пѣкъ когато дошълъ на властъ, ги поддържалъ. И тогавъ той каза: за да ви докажа, че туй, което съмъ говорилъ лани, го говори и тази година, заповѣдайте да видите какво е казано на стр. 88 отъ протоколитѣ на Народното Собрание. И г. Стоиловъ на стр. 88 отъ дневницитѣ казва и цитира. (Чете.) „Казахъ го нѣколцина отъ ораторитѣ, че лани, като се е прѣдложилъ той въпросъ на разискване въ Народното Собрание, азъ съмъ билъ далъ декларация, че нѣма да се ползувамъ отъ това право. Вие помнете, г-да прѣдставители, че лани се направи едно такова прѣдложение отъ г. Такева, което се отблъсна, и тогъ, което съмъ говорилъ тогава, се намира записано въ протоколитѣ на Народното Собрание. И азъ най-добръ ще сторя, ако цитирамъ това, което съмъ говорилъ тогава, за да ви-

дите, че по тоя въпрос аз съм напълно последователен съ това, което декларирах миналата година. На стр. 159 от протоколите на Народното Събрание се намира, че аз съм говорил за злоупотребленията съ това право, като съм прибавил: (Чете.) „И за какви случаи се приспособява? Приспособява се и за въ случаи такива именно, каквито са указани, когато се е приемал тоя закон първо изтъ. Приспособява се за хора празноскитающа се; за хора, названи от обществото — неморално е, но трябва да го кажа буквално — вагабонти, които нямат занятие и угрозяват реда и тишината на мирните граждани“ и пр. и пр. — продължава въ същия духъ. Г-нъ Д-ръ Стоиловъ, тогавашниятъ Първъ Министъръ, не е счелъ за обидно, не е счелъ за недостойно, не е счелъ за несъвместимо съ достойнството на единъ министъръ да отвори дневника и да докаже, че той е последователенъ. И азъ съжалявамъ, че когато искамъ да дамъ възможностъ на г. Данева, за да докаже той, че е последователенъ, че това, което е проповядвалъ лани, го изпълнява днесъ, менъ ми се хвърлятъ упреци.

Министъръ-Прѣседателъ Д-ръ С. Даневъ: Да бѣхте тукъ, щѣхте да чуете какво казахъ. Прѣначавате думите ми.

М. Такевъ: Менъ ми се струва, че г. Стоиловъ бѣше единъ отъ добрите политици, дипломати, за да мислимъ ние, че това не може да бѣде едно оскърбление, ако азъ цитирамъ нѣкои рѣчи на бивши министри и бивши депутати, на бившия под-прѣседателъ, а днесъ първъ министъръ. (Г. Кирковъ: Ние не вързваме кусуръ!) Г-да прѣдставители! Азъ моментално можехъ да апелирамъ къмъ г. Вълчева, вашъ добъръ приятелъ, и да ви кажа, че на стр. 58 и 72 отъ същия този стенографически дневникъ той е челъ отъ тази трибуна в. „Миръ“ и искалъ смѣтка отъ г. Стоилова. Ако вие тогава искате смѣтка за писаното въ в. „Миръ“, защо на мене отнемате правото да искамъ отъ васъ за писаното въ в. „България“? (И. Воденчаровъ: Никой не Ви отнема правото! Кой Ви отнема правото? — Отъ дѣсницата: Четѣте!) Постойнно ме апострофирате: съ туй искате да ми отнемете възможността да противопоставя думите съ дѣлата ви. Туй имахъ да кажа, г-да прѣдставители, за да мотивирамъ пакъ онзи свой начинъ на дебатирание отговора на тронното слово, който съмъ си начерталъ и въ миналите Събрания, както и въ днешното.

Г-да прѣдставители! Втори единъ упрекъ, който се е направилъ отъ уважаемия г. Даневъ, то е било да се не говори въ тронното слово нѣщо за Княза; да се не говори за гражданата листа.

Министъръ-Прѣседателъ Д-ръ С. Даневъ: Не е така, г-нъ Такевъ. Трѣбваше да бѣдете тукъ да чуете.

М. Такевъ: Азъ търсихъ рѣчта Ви, г-нъ Даневъ, и не можахъ да я намеря. Но само едно ще кажа. Този съветъ г. Даневъ . . .

Министъръ-Прѣседателъ Д-ръ С. Даневъ: Ама нѣма такива съвети!

М. Такевъ: Нѣма? — виноватъ! Щомъ г. Даневъ казва, че такова нѣщо не е говорилъ, нѣма освѣтъ да прѣминемъ къмъ слѣдующите пасажии. Защото, ако такова желание е той изказалъ, азъ можехъ да цитирамъ много неприятни нѣща.

Министъръ-Прѣседателъ Д-ръ С. Даневъ: Можешъ да ги цитирашъ!

М. Такевъ: Г-да прѣдставители! Въ тронното слово е задѣната външната и вътрѣшна политика на страната. Единъ отъ правителствените оратори е казалъ слѣдующето. Едно щастливо нововъведение има тази година по тронното слово; то е, че г. Първиятъ Министъръ съпровожда тронното слово съ известна декларация — това е едно щастливо нововъведение. Ако паметта ми ме не лъже, не е г. Даневъ първиятъ, който е направилъ или, по-право, далъ едно обяснение на тронното слово. Това е покойниятъ Д-ръ Стоиловъ, пакъ въ 1894 г., който, заедно съ тронното слово, даде и обяснение за външната политика на правителството, прѣди да се почнатъ дебатите по тронното слово. Така щото никакво щастливо нововъведение нѣма. Но има едно нещастно нововъведение; а туй нещастно нововъведение състои въ прѣнебрегване на българската конституция. Чл. 133 отъ българската конституция изисква въ тронното слово да се указватъ онѣзи прѣдложения и законоположения, които правителството смѣта да се вотира въ сесията на Събранието. Туй нѣщо, г-да прѣдставители, ние не видѣхме въ сегашното тронно слово; ние го видѣхме въ допълнителната декларация на г. министра. Но това е изрично противъ, както ви казахъ, постановлението на чл. 133 на българската конституция. Туй щото, желателно е това нещастно нововъведение, което е въпрѣки текста на конституцията, да не се повтара. Като мотиви са дали, че не било желателно да става дълго тронното слово. Менъ ми се струва, г-да прѣдставители, че туй ни най-малко не нѣмаше да накърни хубостта на книгата, хубостта на тронното слово, ако въ него се цитираха тия законопроекти, които правителството мисли да внесе. Защо? Защото ако въ същия този членъ се казва, че въ тронното слово се описва вътрѣшното положение на страната, както и външното, трѣбва да ни дава възможностъ да видимъ, какъ правителството въ промежутъка отъ едната до другата сесия е управлявало, какви то мѣроприятия е приготвило, за да може онзи недостатъкъ, който то е съзрѣло по управлението, да се поправи, и по кой начинъ. И когато ние ще излѣземъ отъ тази трибуна да критикуваме поли-

тиката на българското правителство, ще имаме прѣдъ видъ онѣзи законоположения, чрѣзъ които то мисли да подобри онѣзи лоши страни, които то е съзрѣло. И отъ тенденцията, която се провежда въ тѣзи законопроекти, отъ духа, който вѣе въ тѣхъ, ние ще можемъ да сѣднимъ за политиката на правителството. Ето защо е необходимо въ тронното слово, както е казано въ конституцията, да се изброяватъ законопроектитѣ.

Г-да прѣдставители! Като говоримъ още за формата — защото тя често пакти дава сѣдността на работата, — азъ не мога да не подчертая и още едно нѣщо: нашето общество искаше да знае, и досега още се интересува, защо, като единствено, може би второ изключение въ нашия парламентаренъ животъ, тази година Князътъ не откри Народното Сѣбрание. (А. Самоковлийски: Голѣма работа!) Позволѣте! Не се вълнувайте! Не съмъ азъ, който ще скърбѣя, че не е дошълъ Князътъ да открие Народното Сѣбрание; но вие вникнѣте въ сѣдността на работата, и вие, които поддържате монархическия принципъ въ нашето управление, виждате какъ отиваме. Азъ, г-да прѣдставители, въ откриването на Народното Сѣбрание виждамъ день по-тържественъ отъ рождения день на Княза; виждамъ день по-тържественъ отъ кръщеніиенъ день на Наслѣдника; виждамъ день по-тържественъ отъ възшествието на прѣстола на Княза; защото въ този день, когато се открива Народното Сѣбрание, народътъ изказва, или, по-добрѣ, тури своята ефикасна рѣка върху управленіето, поема браздѣтъ на управленіето, и опази фикция, която 10 мѣсеца спѣше и за която толкова много се пледираше отъ вапа страна — народниятъ суверенитетъ, — лъжа се на сцената да дѣйствува ефикасно. Нека българското младо поколение да вижда въ този день единъ празникъ, за че въ този день именно показва на дѣло сѣдествуването на този принципъ, който трѣбва да поддържа и който е легналъ въ основата на нашата конституция. България е една конституционна монархическа държава, съ народно прѣдставителство; това е народното прѣдставителство, което управлява страната, и ето защо, ако вие поддържате тии церемонии по разни тържествени празници, азъ бихъ желалъ отъ тази точка зрѣние денятъ на откриването на Народното Сѣбрание да бѣде тържественъ день, да бѣде празниченъ день. Нѣма да пропадне България, ако въ това врѣме не работятъ учрѣжденията, не работятъ всички учаци се младежи и излѣзатъ да видятъ и още отъ крѣхката си възраст да се възпитатъ и укрѣпятъ отъ мисълта, що е народно прѣдставителство и да знаятъ защо е повикано. Ми се струва, че ако погледнемъ така на работата, съвсѣмъ не се оправдава онова изподтишка откриване на Народното Сѣбрание. „Демократизираме“! Какво демократизирате? Нищо. А, напротивъ, става едно комшийско нѣщо — никой не чува и не вижда. Ще гърмятъ топове, ще блѣскаатъ камбани, ще трака кавалерията, когато

дойде рожденииятъ день на Княза, а когато се открива Народното Сѣбрание, всичко сипи! „Нѣма защо — народътъ е демократически“! Ето защо азъ, като изхождамъ отъ тази точка зрѣние, намирамъ, че правилно е поставено: откриването на Народното Сѣбрание да става отъ Княза, защото трѣбва да му се даде извѣстенъ блѣсъкъ. И затова азъ намирамъ, че тазгодишното цестваріе на Народното Сѣбрание по обичновенъ редъ, прѣдписанъ отъ конституцията, е тоже едно аномално явление въ нашия общественъ животъ. Имало скарлатина! Азъ отидохъ да потърся въ статистиката какви болести е имало между 14 и 20 октомврий — имало 6 заболѣвания отъ скарлатина. (Смѣхъ въ крайната лѣвица.) Това сж всичкиѣ заразители болести. Но, г-да народни прѣдставители, вие видѣхте, че тази заразительна болестъ не погрѣчи на Княза завчера да бѣде тугъ; не погрѣчи онзи день да отиде въ Русчукъ. Таа болестъ не е само въ София — ако обичате, тя е въ най-малѣтъ размѣръ въ София; — тя равнира Пловдивския окръгъ, Пазарджишкия и почти цѣла Южна-България, а може би и тамъ, дѣто сега стоятъ Князътъ и дѣцата му. Ето защо не можеше да бѣде това причината и не е оправдателно унищожаването на този народенъ празникъ — тържественото откриване на Народното Сѣбрание.

Имахъ, г-да прѣдставители, тии двѣ прѣдварителни блѣсъчки да направя, безъ да искамъ да влизамъ въ онѣзи нѣща, които вие добрѣ знаете, а още по-добрѣ знае, може би, г. Даневъ; онѣзи причини, които сж мотивирали това по този начинъ изподтишка отваряне на Народното Сѣбрание. Въ тѣхъ не влизамъ, то е вапа „домашна работа“, както обичате тѣлкувайте; не желая да влизамъ въ нея. Но азъ желая да поддържате, щото откриването на Народното Сѣбрание да става по тържественъ начинъ, този день да бѣде тържественъ день. (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Много монархистъ ставате, г-нѣ Такевъ!) Г-нѣ Министъръ-Прѣдседателю, откриването на Народното Сѣбрание по този начинъ свѣршено не изображава нѣкакъвъ монархизмъ; напротивъ, както ви казахъ, въ този день народътъ проявява своето сѣдествуване: цѣли 10 мѣсеца народътъ не сѣдествува; цѣли 10 мѣсеца съ указы се управлява страната, а отъ този день ние се явяваме съ критики и интерпелации да упражняваме контрола върху управленіето. И Вие считате, че това е монархизмъ?! Въ що се състои този монархизмъ? Въ нищо. Има монархизмъ тамъ, дѣто ви цитирахъ: когато ще блѣскаатъ камбанитѣ и топоветѣ на рожденииятъ дни.

Вжтрѣшната и външната политика на българското правителство се очертана въ тронното слово, и за да не бѣда отегчителенъ, г-да прѣдставители, и за да ви освободи (Д. Манчовъ: Много добрѣ ще направитѣ.) отъ да мислите тази нощъ вѣрно ли е това, което г. Христовъ декларираше, че отъ иногюрираната политика външна на г. Даневъ

дѣйствително, на българския хоризонтъ се явяватъ свѣтли звѣзди за нашия общобългарски идеалъ и за неговото реализиране. Кога, казваше той, другъ пътъ се е повдигалъ македонскиятъ въпросъ? Кога другъ пътъ въ европейската преса се е писало? Кога другъ пътъ сж се правили постъпки? За да ви докажа, г-да прѣдставители, че не е така лесно да се авансиратъ такива сжждения отъ тая трибуна, за мене е много лесно и е лесно затуй, защото азъ имамъ прѣдъ себе си органа на прогресивната партия и декларацията на г. Първия Министъръ и декларацията на бившия подпрѣдседателъ на Народното Събрание, г. Д-ръ Даневъ. Почвамъ, прочее, отдолу нагорѣ — каква е външната политика на българското правителство . . .

Я. Сакъзовъ: За утрѣ оставѣте. (Отъ дѣсницата: Може и сега. — Други: Часътъ е 7!)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Продължавайте, г-нъ ораторе!

М. Такевъ: Тази година, г-да прѣдставители, . .

И. Воденчаровъ: Часътъ е 7!

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Нека продължимъ до 8. Така ако вървимъ, нѣма да свършимъ.

Д. Манчовъ: Той ще свърши скоро.

М. Такевъ: Особено впечатление ми прави тази година мълчането на г. Първия Министъръ по външната политика.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Съобразихъ се съ традицията въ това отношение — да говоря най-надирѣ.

М. Такевъ: Въ това отношение г. Даневъ, който не се поскъпи да ни даде едно обяснение по общата вътрѣшна политика на България, когато дойде до външната политика, даже и да го бѣха апострофирали, той се подсмихна и нищо не каза. И ми се види малко странно, г-да прѣдставители, затуй, защото азъ знамъ, че г. Даневъ по отношение на външната политика е много кавалеръ. На 3 ноември 1901 г., пакъ отъ онази трибуна, той е далъ слѣдующето свое мнѣние за каква трѣбва да бѣде нашата политика и какъ тя трѣбва да се ръководи: (Чете.) „Азъ ще си изкажа безъ забикалки мисълта“, казва г. Даневъ. „Моето мнѣние е, че една малка страна, като България, въ външната си политика е смѣшно да прибѣгва къмъ хитрувания. Молятъ принципъ е, да прави политика съ отворени карти. Азъ желая да знае цѣлиятъ свѣтъ какво искаме и къмъ какво се стремимъ. И ето кое може да ни даде поводъ да обърнемъ вниманието на великитъ сили, подписавши Берлинския трактатъ, за да се приложи чл. 23 отъ този договоръ. Тукъ ние сме напълно въ правото си

да рекламираме, защото отъ неизпълнението на този договоръ страдатъ прѣмо нашитъ интереси вътрѣ въ Княжеството. Като изпълняваме добросъвестно нашитъ обязанности, ние имаме право да искаме и другитъ да изпълняватъ своитъ“. Стр. 323 на стенографическия дневникъ. Г-нъ Даневъ, прочее, е казалъ, че нѣма защо да мълчимъ по отношение на външната политика. Нашата външна политика се отличава съ туй, че ние играемъ на отворени карти: това искаме, къмъ това се стремимъ. Ако, г-да прѣдставители, това бѣше ръководящъ принципъ на г. Министра на Външнитъ Работи, странно е за мене защо той не даде никакви обяснения по външната политика на страната, когато той говори като декларация въ допълнение на тронното слово. Даже и тогава, когато той бѣ прѣдизвиканъ да отвори своитъ карти и да каже въ що тѣ се състоятъ, и тогазъ той нищо не отговори. Защо е това, г-да прѣдставители? Има нѣща, за които, казвате, е по-добрѣ да мълчимъ, а да ги правимъ. Но, г-да прѣдставители, тази мѣрка трѣбва да бѣде обща за всѣкогашъ. И тукъ ми дохожда на умъ пакъ онзи упрекъ, който почтениятъ г. Даневъ едно врѣме направи пакъ на г. Стоилова по отношение на външната политика на страната. Пакъ въ стенографическия дневникъ на Народното Събрание г. Даневъ иска отъ г. Стоилова да бѣде ясенъ, категориченъ, защото: „нѣма защо да лавираме въ тази материя; нашето искане е базирано въз основа на международнитъ трактати: наше право и наша длъжностъ е непрѣмънно да настояваме за тия трактати и, като се поставимъ на тази почва“ — казваше ни г. Даневъ тогава, — „нѣма кой да ни упрекава“. „Това е наше право“, както го каза г. Даневъ и миналата година. Е добрѣ, г-да прѣдставители, ние бихме желали да чуемъ отъ г. Данева за тия свои декларации — за че той, когато ще поеме властта, непрѣмънно ще се застъпи за приложението на онѣзи международни трактати, които уреждатъ положението на нашитъ братя отвъдъ Родопитъ и Рила — дали е направилъ нѣкакви постъпки въ тази смисълъ? Истина е, че въ тронното слово се казва, че правителството е дѣйствувало коректно въ това отношение, но тази му коректностъ знаемъ въ какво се е състояла. Състояла се е: първо, въ интерниране членовѣтъ на върховния македонски комитетъ, генералъ Цончевъ, полковникъ Николовъ, поручикъ Саевъ и поручикъ Стояновъ; това коректно поведение се състоя въ туряне кордонъ на границата, — тамъ да мратъ бѣжанцитъ, голи, гладни, боси, безъ огънь; това коректно поведение се е състояло да изгълняваме жандармска роль, ние, чрезъ нашитъ войски, да пазимъ турската граница. Ето коректното поведение, което е държало българското правителство по отношение на македонския въпросъ.

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Г-нъ Такевъ! Недѣйте авансира работи, които не сж върни.

М. Такевъ: Нема не е вѣрно интернирането на генералъ Цончева? Нема не е вѣрно интернирането на полковникъ Николова, на поручикъ Саева, на поручикъ Стоянова? (Нѣкой отъ лѣви центръ: И на Венедикова!) Нема не Ви бѣше известна депешата, която Ви се даде отъ едни почтени кюстендилски граждани за онѣзи бѣжанци, които не сж били пуцани въ България?

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Това не е вѣрно.

М. Такевъ: Имаште и ние депеша, имаште и Вие.

Министъръ М. Сарафовъ: Вие може да имате много депеша.

М. Такевъ: Кой може да откаже, че кордонътъ на нашата граница се усили въ голѣмъ размѣръ, (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: То е вѣрно.) когато г. Даневъ миналата година още оттамъ ви говори, че „не сме ние, които ще изпълняваме жандарски обязанности“?

Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: Ние вършимъ жандарска обязаностъ тукъ въ България, и ще я изпълняваме.

М. Такевъ: Вие може да изпълнявате — нѣмамъ нищо противъ; вие сте министри, вие имате болшинство, но вие нѣма да откажете, че общественото мнѣние не одобрява този вашъ начинъ на дѣйствие. (И. Бобековъ: Въ Вашето лице!) И общественото мнѣние не го одобрява затуй, защото азъ сега пакъ ще имамъ случая да цитирамъ маса статии отъ в. „България“ съ подписа на уважаемия г. Даневъ, съ подписа на уважаемия подпрѣдседателъ г. Франгя.

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Г-да народни прѣдставители! Часътъ вече седемъ мина. Г-нъ ораторътъ има, види се, намѣрение да говори дълго време и нѣма да свърши тази вечеръ. Затуй, ако

вие приемете да продължимъ до 8 часътъ, ще продължимъ, (Министъръ-Прѣдседателъ Д-ръ С. Даневъ: То е Ваше право.) ако не пъкъ, ще остане за утрѣ. (Гласове: За утрѣ!)

Прѣди, обаче, да вдигна засѣданието, както вие искате, азъ ще съобща телеграмата, която се получи отъ Негово Царско Височество въ отговоръ на тази телеграма, която Народното Събрание изпрати чрезъ прѣдседателя на Народното Събрание по случай празника, рождениятъ день на Князь Кирила. Князътъ телеграфира:

„Прѣдседателъ на Народното Събрание Драганъ Цанковъ.

София.

Моята благодарностъ Вамъ и на народното прѣдставителство за поздравленията и благопожеланията заради рождения день на Князь Прѣславски.

Князътъ.“

Г-нъ Драганъ Цанковъ има думата.

Д. Цанковъ: Азъ моля Народното Събрание, моля и г. Такева и той да се съгласи, за утрѣшния дневенъ редъ на първо мѣсто да туримъ избора за подпрѣдседателъ на Народното Събрание, (Гласове: Прието, прието!) защото единиятъ подпрѣдседателъ се уморява да ръководи засѣданията всѣки день. (Гласове: Съгласни!)

Прѣдседателствующъ А. Франгя: Ония, които приематъ прѣдложението на г. Драгана Цанковъ, да вдигнатъ рѣка. (Всички вдигатъ.) Събранието приема.

Дѣто ще рече, утрѣ на първо мѣсто на дневенъ редъ имаме избиране на подпрѣдседателъ и подирѣ (И. Воденчаровъ: Четене на в. „България“.) разискване по отговора на тронното слово.

Вдигамъ засѣданието.

(Вдигнато въ 7 ч. и 10 м. вечерта.)

Прѣдседателъ: Д. Цанковъ.

Подпрѣдседателъ: А. Франгя.

Секретаръ: Д. Зографски.

Началникъ на Стенографическото бюро: Т. Гълъбовъ.